Український Технічно-Господарський Інститут позаочного навчання
в Подєбрадах (ЧСР).

На правах рукопису. Курс ч. 89.

Вадим Щербаківський
Професор Українського Вільного Університету в Празі

ФОРМАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

НАРИС ПРАІСТОРІЇ УКРАЇНИ

УТГІ

1937
Подєбради

Оцифровано з бібліотеки М. Мольнара

Український Технічно-Господарський Інститут позаочного навчання
в Подєбрадах (ЧСР).

На правах рукопису. Курс ч. 89.

Вадим Щербаківський
Професор Українського Вільного Університету в Празі

ФОРМАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

НАРИС ПРАІСТОРІЇ УКРАЇНИ

УТГ

1937
Подєбради

Copyright by Ukrajinska Hospodarska Akademija, Poděbrady.
Czechosovakia.

Tiskl Josef Rašek Lázně Poděbrady Telefon 312.

В С Т У П.

Давчи цьому курсу назву: "Формація Укр.Народу", я хотів підкреслити те, що наш нарід, як і інші, формувався з ріжних етнічних елементів, які жили на нашій території, і що в процесі цієї формації певні етнічні елементи грали важнішу ролю і збереглися тілесно (соматично) й психічно і до наших днів, а інші грали слабшу ролю. Також моїм завданням є дати тут характеристики одних і других елементів: соматичні, соціологічні, економічні і психологічні. На жаль, з огляду на тісні рямці цього курсу, все те, що відограло важну ролю в структурі нашої нації, не можна підкреслити з належною повнотою. Я мушу далі,- скільки то дозволить місце,-звернути увагу на ті численні та істотні ріжниці, які відділяють нас від мовно і географічно найближчих сусідів, і не тільки ріжниці соматичні, соціологічні, економічні, але й випливавчі з них діяметральні протилежності психологічні. На жаль, докладніше представити це все при теперішніх умовинах не було можливости.

Завдяки московській науці, яка завжди відбивала на собі московські державно-політичні тенденції, увійшло у всі галузі наук історичних дуже багато фальшивих уяв, що зовсім не відповідають дійсності, можна сказати увійшло багато забобонів, відносно походження, складу, споріднености і т.под. українського народу з іншими слов'янськими народами. Нашим завданням є все це належно виправити. Все, що тут далі подаємо, є основано на останніх даних европейської науки, але після попередньої критичної оцінки цих даних.

Свій цей курс я не довожу до часу остаточного сформування українського народу в модерну націю.. Пізніша доба цього процесу є предметом історії України. Моїм завданням тут є накреслити праісторію України до тих часів, коли про життя української території з'явилися перші українські писані пам'ятки.

Той період в житті кожного народу, про який збереглися писані пам'ятки в мові цього народу, зветься історичним. З появою таких пам'яток починається історія даного народу. Довгі періоди перед тим, починавчи з першої появи людського життя на дотичній території, звуться передісторичними. Про людське життя цих періодів ми можемо судити лише на підставі тих речових свідків, що збереглися в землі і добутих звідти за археологічних розкопів, або знайдені випадково. Це головно рештки селищ та ріжні предмети, що знаходяться в них, або в місцях похорону передісторичної людини. Все це німі свідки, які не промовляють до нас словами, а говорять лише своєю формою, розмірами, барвою і т.под. Через це мову їх розуміти тяжче, ніж мову писаних документів.

Між добами передісторичною й історичною часто в житті народів буває ще переходова доба, що зветься протоісторичною, коли про життя цього народу й дотичної території збереглися (здебільшого уривчасті) писані документи, але не в його власній мові, а в мові чужих, головно сусідніх народів.

Нашим завданням тут є якраз подати передісторію та протоісторію України.

Передісторична доба в житті України тягнеться до першого тисячоліття перед Р.Хр. Власне лише з середини цього тисячоліття України вступає в добу своєї протоісторії, бо з цього часу про Україну з'являються звістки у чужих, головно грецьких, а потім і арабських та інших письменників. Аж з XI ст. по Р.Хр. починається її історія. Через це ми тут своє оповідання про процес формації Українського Народу доводимо до часів XI століття.

Лекція перша.

Життя землі, поділ на геологічні періоди або ери.-Перша поява людини.-Життя людини в четвертій ері.-Геологічний поділ четвертої ери на крижані або льодовцеві періоди.-Періоди примітивної камяної людської культури.-Старший Палеоліт.-Молодший Палеоліт.-Палеоліт України (культури:Мустьєрська,Ориняцька і молодша східньо-европейська палеолітична) Середньокамяна доба в Европі (Мезоліт).-Поділ Мезоліту на Епіпалеоліт і Протонеоліт.-Мезоліт і Україна.-Раси.-Палеолітичні раси (Неандертальська і Кроманьйонська).-Расові типи.-Черепні покажчики.-Неоліт.-Ріжниці економічного життя Палеоліта і Неоліта.-Поява нової раси(круглоголової) в Европі.-Скандінавські Кйокенмедінги (черепашкові купи).-Культура мальованої кераміки в Европі або Дунайсько-Черноморська культура.-Мегалітична культура.-

Для того, щоб зрозуміти, як сформувався Український Нарід, треба собі ясно уявити, як ішло й мінялося життя людське на нашій Українській землі від найдавніших часів, що про них історія нічого не знає і які через це звуться передісторичними,і до тих часів, коли історія уже має свої писані документи і оповідає нам своїми словами.-

Передісторична доба на землі тяглася багато мільйонів літ, історична доба, в ріжних частинах світа почалася в ріжні часи, напр. найраніше в області рік Тигра і Евфрата приблизно за 5000 літ перед нами, так само і в Египті, а у нас на Україні, як вже було сказано, вона почалася далеко пізніше.

Передісторичну добу геологи ділять на пять періодів, або ер.-

Перша ера, в яку появилося найпростіше життя якихсь червяків і раків, губок, коралів і т.ін. і яка закінчується появою рослин, що постачили нам камяний уголь, безкостих риб (ганоідів) та ріжних ящурів, тяглася незвичайно довго, багато мільйонів літ.

Друга ера, характеризується появою живородячих звірів, або ссавців, потім вищих гадів, костистих риб, зубатих птахів і на самім кінці беззубих птахів; тяглася вона так само довгі мільйони літ.-

Третя ера характеризується появою звірів, близьких до нинішніх.- Цю еру,-як і попередні-наука ділить на підрозділи, розріжнявчи в ній наступні доби: Еоцен, Олігоцен, Міоцен і Пліоцен. В Еоцені зявляються на землі вищі ссавці(пляцентарні) й грубошкурці; в Олігоцені зявляються свині, мавпи й цмоковці; в Міоцені - зявляється вже мавпи, подібні до людей; в Пліоцені далі розвиваються грубошкурці, цмокові і мавпи, а далі мабуть зявилася й перша людина.

Четверта ера або Плейстоцен характеризується безперечною присутністю в ній людини й появою чотирьох дуже холодних періодів, що звуться льодівцями або крижаними періодами, коли значна частина північної півкулі землі бувала обмерзла й покрита кригою.-По іменах альпійських рік ці періоди в науці названі Гінц, Міндель, Ріс і Вурм - крижаними періодами. Між ними були теплі періоди, остільки теплі, що у Франції в ці межльодовцеві періоди жили такі звірі, які тепер водяться тільки в Египті, як напр.гіпопотам і т.п. Міжльодовцеві або міжкрижальні періоди звуться так: 1)Гінц-Міндель, 2)Міндель-Ріс та 3)Ріс-Вурм.

На Україні помітно наступи двох льодовців, слідами яких лишилися там величезні, вагою в тисячі сотнарів, камяні брила фінляндського червоного граніту біля села Сухі Горби Лубенського повіту на Полтавщині. Ці камяні

брила були принесені в Лубенщину кригов, яка, насуваючись з Фінляндії, рвала там камяні скелі, що стояли їй на дорозі і, обморозивши їх, приносила з собов аж на край, на Україну, де, розставши, випускала їх на землю. Далі, на південь від Лубенщини, льодовець вже на українській території не доходив.

Людина жила в Европі не тільки в теплі міжльодовцеві періоди, але і в холодні, льодовцеві. Цілком певно доведено, що людське життя у Франції було як в останній міжльодовцевий Ріс-Вурмський період, так і в льодовцевий Вурмський період, але багато вчених відносять життя людське в Европі ще на один, а деякі і на два періоди раніше. Цей дуже старий період людського життя в науці принято звати палеолітом, тобто старокамяним періодом і ділити на декілька менших періодів.

Пята ера, або сучасна доба, почалася після зникнення останнього льодівця.

Передісторичний період людського життя на землі підрозділяється на декілька частин в залежності від того, які памятки людської культури залишилися нам в землі від тогочасної людини. Звуться ці періоди (за порядком) так: Еоліт, Палеоліт Старший, Палеоліт Молодший, Мезоліт і Неоліт.

Еолітом зветься той період, коли люди вживали як знаряддя для ріжних цілей лише каменю, при чому цей камінь, особливо кремінь, носить на собі ясні сліди цього вжитку, але він ще не оброблений, людина ще не вміла з нього робити доцільного знаряддя, а брала його так, як він зустрічався їй в природі. Слово Еоліт складається з двох грецьких слів eos- світанок і lithos - камінь. Ця назва означає "світанок камяної доби".

Палеолітом зветься той період людського життя, коли люди вже навчилися виробляти з кременю (і з іншого каменя) доцільне знаряддя. Сам цей переод підрозділяється на дві частини: старший Палеоліт і молодший Палеоліт; кожен з них - на три інших періоди, що звуться Шельським, Ашельським і Мустьерським добов, названих так по іменах городків у Франції, біля яких були знайдені кремінні вироби відповідних доб.- Молодший Палеоліт теж розпадається на 3 доби: Оріняцьку, Солютрейську і Магдаленську, званих теж по іменах французьких містечок, біля яких уперше були знайдені відповідні вироби.

Шельська доба належить до теплого міжльодівцевого періоду Ріс-Вурмського, але деякі вчені думають, що навіть ще до Міндель-Ріського. Ашельська доба уже належить до холоднішого періоду, а Мустьерська доба припадає на максимум льодівця Вурмського.

Щодо виробів старшого Палеоліту, то вони були з кременя оббитого в формі міґдалю і уявляють з себе зброю, шпичасті клинки, якими можна було, або легше, ніж гладким камінем убити звіря, або навіть і розрізати на ньому шкуру та мясо, продовбати кістки з мозком. Їх вироблялось із суцільних кремінних ріняків, оббиваючи їх зверху. Але в кінці старшого Палеоліту, в добу Мустьерську, окрім міґдаловидних клинків, уже починають вироблятися тонші вироби з кремінних скалок, або з половинок ріняка: таких інструментів вживалося, як шкрібачки, очевидно для оброблювання кісток, бо часто в цю добу зустрічаються уже й оброблені кістки.

Молодший Палеоліт почався в Европі ще в другій половині Вурмської льодовцевої доби і закінчився разом з нею. І в Оріняцькій, і в Солютрейській і в Магдаленській добі кремінні вироби робилися з дуже тонких кремінних скалок. Це були ножики, шкрібачки й різачки, якими обробляли звірячі кості. Ми з того періоду маємо дуже багато костяних виробів, між якими виділяються костяні шпички, костяні шила й ін. З кості і з мамутових іклів виробляли не тільки зброю й шила, але теж і фіґурки, що наподобляли людину й звірів. З Магдаленської доби, окрім фіґурок з кости, лишилися в печерах образи ріжних звірів з глини. В печерах Франції та Еспанії на стінах лишилися теж мальовані образи звірів, що тоді жили на світі. Так ми маємо образи мамута, тобто довгошерстого слона, який завдяки довгій шерсті міг витримува-

ти великі морози, левів, коней, медведів і т.п.

Найстарші сліди людини на Україні відносяться до Мустьєрського періода. Ми знаємо, що це була доба найбільшого розпросторення льодівця, який на Україні досягнув аж середини Полтавщини. Очевидно при самій границі льодовця люди жити не могли, а жили далі на південь. І справді сліди тодішньої людини знайдено в Криму біля м.Сімферополя (с.Мазанка і печери Кош Коба і Кіік-Коба); на Кубані біля станиці Ільської; в сточищу Донця при р.Деркулі на хут.Колесника та на Північнім Кавказі на р.Підкуяку.

Всі знайдені рештки людської культури і навіть куски черепа указують, що в цих місцях жила людина Мустьєрської доби.

Коли почало трохи тепліти й льодовець почав розставати, а його край поступово відступав усе далі й далі на північ (грубина криги могла досягти багатьох десятків метрів), то й люди почали потроху селитися далі на півночі. Ця людина уже залишила після себе рештки Ориняцької культури, які ми і знаходимо в ріжних місцях Полтавщини, у Києві, на Волині (Овруч), на Катеринославщині, на Поділлю, в Бесарабії, на Буковині і в Галичині. Особливо цікаві речі цього періоду знайдені були на Наддніпрянщині, у Києві, біля с.Мізені на Чернігівщині, та біля с.Гонці Лубенського повіту, в Галичині в с.Глиняни під Львовом, с.Городниця над Дністром та с.Новосілка Костюкова Заліщицького пов., на Буковині в с.Преліпча-Лука, також в 28 пунктах в Бесарабії.

Магдаленській добі Західньої Европи у нас відповідають пізніші станції Ориняцького характеру, але людина тоді дуже можливо відійшла з України на північ слідом за льодівцем, бо за цим останнім мусіли відступати мамути, які служили головною стравою тодішньої людини.+) Так що індустрії, які б відповідали західньоевропейській Магдаленській добі, треба шукати на північ від України. Недавно якраз і була знайдена нова палеолітична станція біля с.Енісеєвичі, Смоленського повіту, в Білорусії, далеко на північ від наших найбільш північних Чернігівських станцій. Очевидно мусіло пройти досить часу поки лід відступив з Київщини й Чернігівщини аж до Смоленська (біля 500 кілометрів).

Англійський вчений Burkit предложив український палеоліт, що відповідає по часу Магдаленському періоду Франції, назвати просто пізнім східньо-палеолітичним періодом.

По мірі того, як в Европі тепліло і мінялися кліматичні умови, мінялося також і людське життя, яке залежало від звірів, що ними живилася люди-

---

+) Людина Ориняцької доби найбільше живилася мамутом через те, що він був дуже великий і тому в умовинах льодовцевого періоду його легше було зловити, нагнавши на якусь ополонку, на якийсь невисокий обрив, падаючи з якого, він калічився й ставав легкою здобичю для людини, яка добивала його камнями, і потім його великої туші вистачало на довгу добу для цілої громади людей. Гнатися за зайцями, лисами, медведями, за биками й кіньми було значно трудніше, бо ці звірі були далеко спритніші, й ловити їх було складніше. В Магдаленській період кількість мамутів уже зменшилася, і людина полювала більше на північного оленя, який теж, як і мамут, живився тундровими рослинами, особливо мохом, і тоді, як в Ориняцький період в купах кісток, що залишила людина в своїх таборищах, переважали мамутові кістки, тепер переважають кістки північного оленя (рена). Але в деяких місцевостях, де очевидно чомусь водилося багато коней, ми знаходимо в купах кісток теж багато кінських. Присутність на однім місці великого числа кісток (напр. від сотень мамутів у одній купі), що залишилися з палеолітичного періоду, примушує думати, що недалеко цієї купи було стале селище людей і що в ньому сиділи і жінки, а мужчини ходили гуртом на полювання на мамутів, і потім притягували (може по частинах) здобич до селищ, де її пекли і їли. Бо завжди в таких купах було дуже багато перепалених кісток, а теж знаходяться шила костяні і навіть тоненькі костяні голки, які ніби свідчать про присутність в селищі жінок.

на. Мамут, який давав найбільше мяса людині, в західній Европі вимер, і там люди перейшли на інший харч, почали живитися дрібнішими звірями, а по при ріках та морях рибами й черепашками (остріґами). На Україні теж потеплішло, льодовець відступав на північ, але мамут тут так швидко не був винищений людьми, як в західній Европі й люди відступали за мамутом далі на північ в напрямку до полярного круга, українська земля обезлюднювала.

В Европі ця доба зветься Мезолітом; або Мезолітичною добою (від грецького слова мезос = середній і літос = камінь). Мезоліт означає середню камяну добу між Палеолітом і так званим Неолітом або новою камяною добою. В західній Европі протягом цього періоду відбуваються два явища:1)поступово вимирають культури старі, кінцеві палеолітичні (епіпалеолітичні культури). Їх очевидно по звичці трималися ті люди, що жили на тій самій території ще від палеолітичного часу. 2)Появляються нові культури, які звуться неолітичними (найраньші, початкові культури цього типу звуться протонеолітичними).

До епіпалеолітичних культур у Франції відносяться Мас д'Азільська та Тарденуазька культури, названі так від місця, де знайдено памятки цих культур (як це часто робиться).

Тарденуазька культура характеризується так званими мікролітами (мікрос = малий і літос = камінь) тобто дуже дрібними кремінними інструментами, що мають прості геометричні форми (півкруг, трапеція, трикутник) і при тім дуже гарно й тонко ретушовані (оббиті). Розміри їх часом бувають не більше від двох сантиметрів довжини й ширини, а то навіть і менше.

До протонеолітичних культур у Франції відноситься т.зв. Кампіньєнська. Вона характеризується уже кремінними виробами порівнювчи великих розмірів. Ці інструменти мають форми широких і вузьких долот, клинків, шпичаків і навіть сокирок у формі клина. Пізніше, уже в повній Неолітичній добі, особливо на території нинішньої Данії, кремінні клини досягають дуже великих розмірів, часом до 1/2 метра довжини і до 8 см. товщини й ширини. Такі великі кремінні клинки звуться часом Макролітами, (від макрос = великий і літос = камінь).

Появу протонеолітичної культури звязують з приходом у Европу нових народів з півдня й з південного сходу. Але і тарденуазькі мікроліти деякі вчені відносять не до епіпалеоліту, а до протонеоліту, тому що подібні мікроліти знаходяться і в Египті і в Мезопотамії, при чім там вони служили зубцями для серпів (їх вправляли в деревляні рами, в жолобок, ставлячи густо один біля другого, так що вони творили разом добрий зубчастий гострий серп). Такі кремінчики могли бути вправлені теж і в костяні гарпуни, як бічні зазубні.

В Україні до сего часу не знайдено ще доказів існування людини в Мезолітичний період. Правда наш невтомний, передчасно померлий в розцвіті літ, визначний археолог М.Рудинський відкрив на Україні мікроліти на піскових дюнах біля м.Ахтирки, в с.Смячці, в Полтавських дюнах, на дюнах біля с.с. Яресьок і Шишака Миргородського повіту і в інших місцях; а польський вчений Л.Савіцький знайшов мікроліти на Волині біля с.Оршів Рівенського пов. Але дуже сумнівно, щоб ці мікроліти були епіпалеолітичні, правдоподібніше вважати їх за неолітичні.

Отже здається, що на Україні в Мезолітичний період людина не жила. Мабуть це треба пояснити природними умовами, в яких тоді перебувала Україна. Пізньопалеолітичні люди, ловці мамутів і північних оленів держалися все тих місцевостей, де водилися ці звірі, а вони могли жити тільки в холодних країнах. Отже палеолітичні люди з України посунулися на північ, а нові люди довго не могли заняти на Україні їх місце. Річ в тім, що після відходу льодівця на Україні дуже розбуялася рослинність, ліси, а в лісах, як рівно і в степах, розплодилося багато хижого звіря, особливо вовків, через що людині довгий час тяжко було сюди приступити.

Ми недавно згадували, що зявлення новоï протонеолітичної культури в Европі звязується з приходом сюди нової раси людей. Тут буде на місці трохи спинитися над тим, що таке раса взагалі та яка це нова раса прийшла тоді в Европу.

Розгляд скелетових останків людини, знайдених в ріжних місцях земної кулі, показав, що і в найдавніші палеолітичні доби люди фізично не виглядали однаково; ріжні людські групи дуже помітно від себе ріжнилися. Ці окремі типи людей і звуться расами. Початково рас було не багато, потім через змішування початкових рас між собою число їх збільшилося. Раси розріжняються устроєм свого скелету, кольором шкіри, характером волосся. Старі раси ми можемо визначати тільки за формою скелета. Так розріжняються раси високі і рази низькі, або пігмейські. За формою голови розріжняються раси довгоголові і широкоголові або круглоголові. Існують теж інші характеристичні ріжниці.

Скелетових останків палеолітичної людини знайдено не багато. До Шельської доби вчені відносять одну скивицю (нижній щелеп) людську, знайдену біля Гейдельберга глибоко в пісках Маурера. Ця скивиця ще не має виступаючого підборіддя, характеристичною для тієї людини, яка може добре говорити. Черепи Мустьерської доби мають скивиці уже легші, ніж Гейдельбергська, але підборіддя ще майже не зазначене. Зовнішній вигляд мустьерських черепів є вузький, довгий, з дуже низьким похилим чолом, і з дуже висуненими вперед підбрівними дугами. Але обсяг черепа уже досить значний; так напр. Неандертальський череп містить в собі 1408 куб сантім., а череп з печери Шапель-о-Сен,містить навіть 1600 куб.см. Раса старшого европейського палеоліту зветься неандертальською по імені м.Неандерталь в Німеччині, де вперше було знайдено череп з доби старшого Палеоліту.

Раса молодшого европейського Палеоліту зветься Кроманьйонською (по імени м. Кроманьйон у Франції). Кроманьйонський череп має уже добре виступаюче підборіддя.

З огляду на те, що форма черепа є одною з найхарактерніших особливостей раси, в антропологічній науці для характеристики рас постійно даються відношення основних розмірів черепа, тобто процентове відношення ширини черепа до його довжини. Це відношення зветься черепним покажчиком або індексом.

В залежності від черепного покажчика введено такі терміни:

		Покажчик.
Череп	доліхоцефальний (довгоголовий)	менше 75.
"	субдоліхоцефальний (піддовголовий)	75 - 77.7
"	мезоцефальний (середньоголовий)	77,7 - 80
"	суббрахіцефальний (підширокоголовий)	80 - 83,3
"	брахіцефальний (широкоголовий)	більше 83,3

Всі палеолітичні европейські раси були дуже довгоголові.

Епіпалеолітичні раси в Европі теж були довгоголові.

В Мезолітичній добі уперше появляється в Европі нова раса круглоголова, яка прийшла сюди з північного сходу. Тому, що ця раса жила головним чином в Малій Азії, на Кавказі, в Мезопотамії (в долині рік Тігра й Евфрата) та на перській високорівні, то цю расу звуть передньоазійською, а в Европі альпінською, і пізніше її галузі в Европі звуть дінарською расою. Ця раса у себе вдома в Мезопотамії встигла створити дуже високу культуру ще в IУ тисячолітті перед Р.Хр. Вона поклала основи геометрії, які держаться і досі в науці,напр. поділ круга на 360 градусів, вона видумала колесо для воза, вона приручила навіть таких хижих звірів, як пардуси й леви, не кажучи вже про інших звірят.

Круглоголові люди, що прийшли в Европу наприкінці Мезолітичної доби, жили вищою культурою, ніж ловецькі люди Палеоліту, жили хліборобською культурою. Ці люди принесли з собою в Европу хліборобство, ріжну пашню, ріжні

овочі, яких в Європі до того часу не було навіть і в дикому стані, бо було ще холодно. Вони привели з собою овець, яких вони приручили ще у себе вдома, в Мезопотамії. В Європі вони приручили коней, який не було в Мезопотамії, й биків та свиней. Таким чином ці люди завели в Європі інший спосіб життя, ніж був раніще, принесли іншу економічну систему. Вони теж принесли з собою й метали, але ще так мало, що в Європі мусіли перейти на чисто кам'яну індустрію, тільки змінили форми кам'яного знаряддя, пристосували до потреб нового життя. Знаряддя також почали шліфувати, в кам'яних сокирках провірчували дірки для того, щоб туди всаджувати держальна. Вони принесли з собою теж уміння будувати хати, або копати землянки для житла. Все це разом, ці всі новини й служили причиною того, що цілому цьому періоду життя людського в Європі дали назву Неоліт, тобто новокам'яний період (з грецького неос-новий і літос-камінь.). Круглоголова раса тільки тому і прийшла в Європу з тепліших країн південної Європи й Малої Азії, що в самій Європі уже дуже потепліло. Навпаки, люди, що звикли в Європі за льодовцевого періоду до умов життя в холоді, пішли, як вже було сказано, за холодом на північ.

На самім початку Неолітичного періоду в Європі так потепліло, що середня температура була значно вища, ніж тепер. Се видно з того, що в Південній Скандінавії почали рости дуби, розповсюдився шпичастий клен, липа, берест, плющ і т.п. Як звичайно висловлюються, європейський клімат досяг тоді свого оптимума. В Скандінавії тоді рештки епіпалеолітичних народів жили по берегах моря й ловили рибу, або живилися черепашками (острігами). Це видно з того, що вони залишили по собі величезні купи поламаних скойок. Довжина цих куп місцями досягає до 300 метрів і більше, а ширина до 50 метрів, при висоті до 2-3-х метрів. У верхніх верствах цих куп часто знаходять кремінні клини, яких вживалося замість сокир, а також вироби з кости та дуже примітивне черепʼя. Люди здебільшого належали до епіпалеолітичної довгоголової раси, хоча помітна теж домішка круглоголових. Ті купи скойок, що їх залишили епіпалеолітики, звуться по данському кйокенмединґами (тобто кухенні купи). Ця культура зветься ертебольською культурою, бо знайдена в м. Ертеболе.

Люди епіпалеолітичні залишилися тоді вже тільки на півночі Європи, і то мабуть в порівняно не дуже значному числі.

Передньоазійська круглоголова раса залишила найбільше останків своєї культури на території України в сточищу Дунаю і на північ від Чорного моря . Спочатку вона самозрозуміло вступила на Балканський півострів у теперішню Болгарію. Розійшлась по Європі ця раса бігом довгих сотень літ. Вона пройшла і в теперішню Швайцарію, в Баварію і навіть у Бельгію та Францію, вступила в нинішню Чехолсоваччину і через Шлеск пройшла навіть на Вислу.

На Україні рештки її культури можна бачити від Карпатів аж до Кавказу, а особливо багато на Буковині, в Галицькім Поділлю й далі на Схід аж до Дніпра. Ця раса в Європі скрізь жила осілим хліборобським життям і плеканням домашньої худоби. Скрізь вона виявила високе уміння будувати хати або з дерева, або з дерева й глини. Особливо яскраво вона виявила будівниче мистецтво в Швайцарії. Там вона жила в хатах, побудованих над водою на палях, вбитих в дно озер недалеко від берега. Самі хати давно вже зникли, але дубові палі, на яких вони стояли, чудово збереглися у воді й до наших часів, і тепер, коли ці швайцарські озера значно висохли й вода відійшла від берегів, ці палі по берегах стало видно. Розкопи, зроблені там вченими, виявили не тільки плян розміщення паль, а значить і плян цілих озерних селищ,- між палями збереглося також багато домашніх річей, цілих і розломаних, що попадали були у воду. Тут були кремінні сокирки з держальнами з оленячого рогу, костяні гребінці, деревляні речі, і особливо черепʼя глиняного посуду, оздоблене взорами, витисненими гострою шпичкою на стінках

посуду, ще перед його випалюванням[+]. Між палями знайдено теж ріжне зерно (перепалене), пшениця, просо і т.п. і ріжного роду овочі, а також кістки ріжних звірів. Звичай будувати на палях над поверхнею озер був не тільки в Швайцарії, був він і в північній Італії (Венеціанська область), і місцями навіть на Балканах на оз. Прасіаді, держався до часів клясичної Греції, бо про них згадує і Геродот, який жив у У віці перед Р.Хр.

Дунайські круглоголові хлібороби лишили по собі дуже яскраву культуру, характеристичну особливо своїми мальованими горшками, оздобленими спіральними або меандровими орнаментами, мальованими жовтою, або червоною чи гнідою барвою, на світлішім або темнішім від себе тлі, часом теж і білою барвою. Такі самі оздоби бувають часто і не мальовані, а тільки витиснені шпичкою.

З осель мальованої кераміки на Дунаю найбільш відомі розкопані вченими біля с.Старчева і біля с.Вінчи недалеко від Білгороду в Сербії. В Болгарії селища цієї культури залишили по собі горби, так звані "плоскі могили" у Болгар. Ці болгарські горби нагадують своєю формою подібні їм горби в рівнинах Мезопотамії; там вони звуться "телями". Вони містять в собі рештки хат і кладовиська покійників. Завдяки тому, що хати робилися з глини, при чім стіни були дуже грубі, то після пожарів, або коли мешканці кидали хату й вона руйнувалася від часу, дощі розмивали глину стін і вона намивалася на землю. Нові хати ставили на цій намитій глині, а глини для них привозили з віддалі. Так поступово наростала земля, й коли старе село вимирало, чи просто його люди залишали, то скоро на його місці зоставався тільки невисокий плоский горб.

У нас на Україні люди Дунайсько-чорноморської культури теж розмальовували свої обрядові горшки, особливо ті, що були призначені для похоронів; бо тоді був звичай ставити біля покійника в гарних мисках і горшках страву, щоб вона йому служила і на тім світі. У нас на Україні люди мальованої кераміки не ховали в землю своїх покійників, а спалювали їх; перепалені кістки ссипали в мальований горщок і ставляли в спеціяльних хатах (комомбаріях-у греків), або на огорожених вирівняних токах, покритих шаром випаленої глини грубиною до 6-7 см. Горщок з людським попелом обставляли посудом з ріжною стравою, накривали його покришками і все те зверху прикладали негрубою верствою глини, вимішаної з водою. З огляду на те, що ця культура у нас уперше відкрита біля села Трипілля Київського повіту, вона у нас зветься також Трипільською культурою.

Люди культури мальованої кераміки принесли з собою це уміння з Мезопотамії, де мальована кераміка особливо широко розповсюджена в останках старовинних городів. Звідти до нас люди мальованої кераміки приходили не тільки через Балкани, але здається теж і через Кавказ, бо під Кавказом на Кубані теж знайдено в могилах мальовану кераміку. Раса, що створила хліборобство й мальовану кераміку, та побудувала перші великі городи Мезопотамії- як про це вже говорилося - зветься в науці Передньоазійською расою (або теж Яфетітською). Дунайсько-чорноморська галузь цієї раси зветься Дінарською расою.

+) Випалений глиняний посуд зветься в науці коротко "керамікою", від грецького слова керамос =глина. Кераміка грає в археології дуже важну роль, бо вона довго й добре зберегається в землі. Вона служить характеристикою осілих хліборобських культур, бо номади не люблять її робити, вона їм і не так потрібна, як осілим хліборобам і до того ще легко бється при переїздах з кочовиська на кочовисько. В степах теж і дерева нема, щоб на ньому можна було належно випалювати керамічний посуд. Номади навпаки люблять вживати деревляний і шкуратяний посуд для молока, води й ін., а коли винайдено було посуд з металів, то вони здебільшого вживали цей останній- мідний або бронзовий. Мясо номади звичайно печуть на шпичках, а не приправляють його в горшках та мисках.

В західню Европу прийшли з півдня не одні люди мальованої кераміки. На морських берегах Франції, Англії, Голяндії, Німеччини та Скандінавії розселилися люди, які прийшли за неолітичної доби з півдня, з Середзем.ного моря. Вони відрізнялися від інших знанням техніки будування з великих камнів. Вони лишили по собі похоронні будови та інші памятники, побудовані з камнів, кожен з яких важить сотні а то й тисячі сотнарів. Ці будови звуться мегалітами (з грецької мови мегас = великий літос = камінь). Вони мали різні форми, а то: 1) Дольмени[+] =два стоячі камні, перекриті зверху одним горизонтальним, 2) Кромлехи = круги з насторч поставлених камяних плит. 3) Менгіри, окремо стоячі одинокі камні, що часом бувають до 20 метрів заввишки. Ці камні іноді привозилися на своє місце за десятки кілометрів. Тепер тяжко уявити, як їх могли перевозити люди такої примітивної доби, як неолітична. Часто дольмени ставилися один попри другий так, що творили коритар. Такі коритари служили за кладовища для багатьох людей довший час. Часто такі коритарові гроби бували засипані високим земляним горбом - могилов. Пізніші коритарові гроби виродилися в невеликі камяні скрині (цисти).

Мегалітична культура теж була хліборобська. Найліпше доводить нам це кераміка, яку дуже часто знаходять в мегалітичних коритарових гробах. Ця кераміка, має свої специфічні форми і свої оздоби, зроблені ямками, наколотими ще в мякій глині перед випалом. Вона служить взагалі добров характеристикоь мегалітичної культури. Люди мегалітичної культури вживали, як сокир, великих камяних клинів.

До нас на Україну ця культура теж була прийшла, але уже пізно, в самім кінці Неоліта, коли вже вона не будувала велитенських для своїх покійників дольменів, а ховала їх в камяних скринях (цистах). Такі скрині знаходимо на Волині й Радомисельщині. В них іноді трапляються й скелети покійників, але частіше горшки з перепаленими людськими кістками (похорон по обряду тілопалення), а біля такого горшка керамічний посуд з різними стравами, а часом і кремінні непровірчені клинки (як зброя чи знаряддя). Такі самі кремінні клинки трапляються у нас і понад Дніпром, але не доходять далі Кременчуцького повіту. Люди Мегалітичної культури прийшли на Волинь і Радомисельщину, але далі піти не могли, бо там тоді уже сиділо густе населення трипільської культури.

Тому, що волинське мегалітичне населення було істотно хліборобське - як про це свідчать численні кремінні серпи, знайдені на південній Волині й на північній Київщині - то можна думати, що це населення, осівши тут, нікуди потім звідсіль не рушало, а так і залишилося на цьому терені у релятивному спокою на завжди, як це звичайно буває з хліборобами.

Запитання до лекції першої.

1. Яка ріжниця між передісторією, протоісторією й історією кожного народу?
2. На які геологічні ери наука ділить життя землі?
3. На які періоди ділиться четверта геологічна ера?
4. Коли, в який період, появилася вперше на землі людина?
5. На які періоди ділиться життя передісторичної людини?
6. Коли вперше зявилася людина на Україні?
7. Які людські раси залишили після себе сліди на території України з часів Палеоліта й Мезоліта?

+) Всі назви цих будов взяті з кельтської мови.

Лекція друга.

Теорія культурних кругів.-Неоліт України.-Трипільська культура.-Інші неолітичні культури на Україні (Волинська, Кубанська - корчених охрованих скелетів, ямних похоронів, катакомбних, дольменових похоронів).- Індогермани та їхня батьківщина.- Бронзова доба на Вкраїні.-Залізна доба в Европі.-

Ми згадували уже, що Неолітична доба відріжняється від Палеолітичної головним чином тим, що в Палеолітичній добі ми можемо констатувати тільки один спосіб життя людини, власне життя тільки з ловецтва й збирання уже готового даного самою природою харчу: коріння, горіхів, овочів. В Неолітичній добі люди уже не задовольнялися своєю залежністю від оточення і видумали два нові способи життя, які помогли їм до певної міри унезалежнитися від природи: замість того, щоб шукати харчі готові, дані природою, люди почали самі їх продукувати й розмножувати те, що природа давала в малій кількості. Так люди винайшли спосіб приручення ріжних тварин, що постачали їм молоко й вовну. Це один новий спосіб життя. Другий такий спосіб полягав в тому, що люди навчилися розмножувати корисні рослини, садити овочі, сіяти пашню, а трохи пізніше також і використовувати робочу силу приручених звірів для хліборобської праці та пересування вантажів. Для цієї останньої цілі одні винайшли сані, а другі (може трохи пізніше) винайшли колесо й збудували воза. Але деякі групи людей ще довший час литашалися при третім, старім способі життя з ловецтва. Австрійські етнологи W.Koppers і W.Schmidt склали і опубліковали в 1926 році теорію трьох культурних кругів, що визначають собою цілий хід всесвітньої історії. Ці круги такі: 1) Тотемістичний культурний круг вищих ловців. 2) Матріярхальний культурний круг примітивного хліборобства. 3) Патріярхальний культурний круг пастухів-номадів. Очевидно, що кожен з цих культурних кругів визначав теж і психіку тих народів, які до нього належали. Під культурним кругом звичайно не треба розуміти стисло територіяльну область в формі круга, але взагалі область - може й дуже неправильної форми - в якій живуть люди, що мають спільний спосіб життя. Такі культурні круги можуть і накладатися один на другий, як це напр. було на Вкраїні. Культурний круг ловецький був скрізь там, де жили епіпалеолітичні ловці та рибалкі. Він був простим продовженням і розвитком того життя, яким людина жила ще в Палеолітичній добі життя ловецького. Здається це життя збереглося найліпше у ескимосів та інших мешканців полярного круга. Зберегається воно теж у мешканців сибірської тайги і взагалі на півночі Сибіру. До XVIII віку ловецький спосіб життя тримався теж в лісах Московщини. Ці всі перечислені тут області належать до ловецького культурного кругу і їх мешканці зберегають і до днесь вироблену протягом десятків тисяч літ ловецьку психіку.

Два другі культурні кругі витворилися пізніше.

Нормальне номадське життя повстало не в однім місці. Один центр такого життя ми бачимо в Центральноазійських степах, з продовженням їх понад Каспійським морем аж на Україну, в наші степи, другий центр бачимо в пісковитій Аравії. В Азії центральній на номадське життя з ловецького перейшли дві близькі між собою раси: Урало-алтайська та Індогерманська. В Аравії стала номадською Семітська раса. Хліборобський культурний круг створила круглоголова раса, найстраший відомий нам центр якої лежав у Мезопотамії.

На Україну в Неолітичній добі, в III тисячолітті перед Р.Хр. прийшли люди двох культурних кругів, хліборобського й номадського. Треба сказати,

що номадський культурний круг, або номадська культура - як і ловецька - в силу своєї системи економічного життя, приводила завжди до переваги в суспільному житті мужчини і в своїм розвитку закінчувалася патріярхатом, тобто абсолютним пануванням батька в родині і найстаршого -в роді, що далі, з розвитком суспільного життя, приводило до абсолютистичної монархії, але поруч з тим з родини робив примітивну комуну, так звану велику родину, члени якої не мали фактично жадної своєї індивідуальної приватної власности. Це явище ми бачимо й у Семітів Аравії, і в Урало-алтайців центральної Азії, і у їхніх безпосередніх сусідів - Індогерманів.

Навпаки в аґрікультурнім крузі витворювалася завжди в родиннім житті перевага жінки, яка перевага в дальшому своєму розвитку закінчувалася т. зв. матріярхатом. В матріярхальній системі, проте, жінка не грала такої абсолютистичної ролі, як патріярх в патріярхаті. В періоди вагітности жінки-матріярха її заступав в керуванні справами роду її рідний брат, який в дальшім розвитку матріярхальної системи міг стати й князем, але ніколи не був абсолютним монархом. В матріярхальнім суспільстві і родині існувала приватна власність окремих його членів, спадкоємство йшло по жіночій лінії, а не по мужській, і переважали засади примітивної демократичности.

Кожен з цих культурних кругів був витворений зовсім окремою расою, окремою і фізично і психічно. Але витворившись, кожен такий культурний круг впливає далі на психіку належних до нього людей і, подібно планетній системі, не випускає людської психіки з своєї площини. Інакше кажучи, кожен культурний круг консервує ментальність належних до нього людей в певних рямцях. Ментальність людей чужого культурного круга завжди здається їм незрозумілою і дивною, навіть ворожою, бо і в дійсності так є. Яскравим прикладом такої ментальної чи психологічної інерції представників культурних кругів можуть служити цигани номади, з яких ніяк не можна зробити добрих хліборобів; це знає кожен. Мені здається, що культурні кругі є константами в безперервно мінливій всесвітній людській історії, і коли не спускати їх з ока, то всесвітня історія стає значно зрозумілішою. (Треба сказати, що українська наука звернула увагу на вищезгадані культурні круги значно раніше від Koppers'a і Schmidt'a, як це видно хоча би з термінології Ліпінського ("брати хлібороби"). Теоретично до цієї ідеї прийшли ще в Полтаві в 1917 році, але катастрофальні умови життя не дали змоги опублікувати цю теорію, а практичне застосування Ліпінського поставило трохи в тінь її теоретичне обоснование).

В Неолітичній добі на Україні ми можемо ясно розріжняти культури двох зовсім відмінних характерів: одну характера чисто хліборобського і другу примітивно номадського характера.

Перша - хліборобська культура характеризується присутністю великої кількости мальованої кераміки і тілопальним похороном, який нищив скелети, а через це не лишив нам матеріялу, на підставі якого можна було б антропологічно установити соматичний вигляд раси, належної до цеї культури. Але інші археологічні дані дають можливість довести, що це могли бути тільки круглоголовці передньоазійської раси (яфетіти), які принесли цілу цю хліборобську культуру з Передньої Азії.

Друга культура примітивнономадська характеризується з одного боку кремінцями й примітивними черепками, залишеними на пісчаних дюнах по берегах річок, а з другого боку похоронами під могилами, де в досить глибоких ямах лежали скелети в скорченому (силоміць зібгані) стані, і майже завжди посипані червоною або гнідою чи жовтою охрою. Черепи цих покійників завжди довгоголові. Біля цих покійників черепя знаходять тільки зрідка, мало, і оздоблене воно тільки ямками, зробленими гострою паличкою, черепашкою, або відтиском шнурка. Пізніше відтиски шнура стали улюбленою оздобою горшків, що знаходяться при таких похоронах. Можливо, що серед цих бродячих людей було декілька груп. Це могли бути й рештки місцевих мешканців епіпалеолітич-

ної доби, які жили виключно збиранням харчу, дрібним ловецтвом звірів і риб, та часом їли й річні черепашки. Але могли бути і гурти примітивних номадів, що мали приручену худобу, і які мабуть прийшли з заволжських степів. Кераміка, оздоблена відтисками шнура, зветься шнуровою керамікою.

Мальована кераміка на Великій Україні уперше була відкрита і розслідована чехом Хвойком, біля 1)с.Трипілля Київського пов. над Дніпром, і по сусідству 2) у с. Веремю і в с.с.3)Халепю, 4)Черніхові, 5)Новосілках, 6)Щербанівці, 7) Стайках усе Київського пов. Хвойка ж установив, що ця культура була хліборобська, бо підсмажені, або й перепалені зерна пшениці були знайдені ним на точках цеї культури в горшках біля с.Трипілля і с. Щербанівки, а також і жорна для ростирання зерна. Він одкопав тут занесені землею великі глиняні випалені точки, які часто мають досить великі роміри, досягаючи 10 метрів у ширину і до 20 метрів у довжину. Звичайно були й значно менші. На цих точках стояли урни з перепаленими кістками людськими і при них також в горшках ріжні пожертви. Ці точки очевидно були звязані з похоронними обрядами. Такі точки складалися з декількох верств випаленої глини, наложених одна на другу. На них була велика сила мальованого черепя і костяний перепал, очевидно рештки густо поставлених колись мальованих урн з людським попелом. Там також часто знаходилися жіночі статуетки, очевидно жіночого божества, якому поклонялися люди цеї культури. Ця культура на Україні - як вже згадувалося раніше - зветься Трипільською. Пізніше, уже після великої війни, наші молоді археологи відкрили в Україні велику силу селищ цеї культури від Дніпра до Дністра.

Щоб представити собі густоту населення трипільської культури на Україні, досить сказати, що на Київщині, не дивлячись на несприятливі умовини, уже відкрита неолітична мальована кераміка в 38 селах, на Поділлю у 85 селах. В небагатьох покищо селах вона відкрита на Херсонщині, в Бесарабії, на Волині, на Чернігівщині, на Полтавщині, на Донеччині й на Кубані. В Галичині знайдено мальовану кераміку не менше як в 20 селах, на Буковині покищо тільки в 2-х селах.

Трипільська культура на Україні була безперечно матріярхальна. Трипільці на початку принесли з собою мідь з Закавказзя і з Малої Азії, і мабуть, добре розвинену культурно жіночу жрецьку верству, або касту. Але, пізніше, через тяжке сполучення з метрополією та завдяки відсутності на території України металевих покладів, які б лежали відкрито й були доступні для експлуатації, трипільське населення все більше й більше дичавіло, селючилось, переходило на чисто кам'яну культуру. В дальшім воно мішалось з патріярхальним населенням шнурової кераміки та камяних бойових топірців і в дальшім процесі,уже в бронзовий період, мабуть стратило свою жрецьку жіночу верству, а з нею і ритуальну мальовану кераміку. Але свого хліборобства воно не стратило і не стало патріярхальним ніколи, навіть і з приняттям християнства. Завжди на Україні жінка лишалася рівноправною з мужчиною.

Російські і українські вчені часом звуть цю добу на Вкраїні Палеометалевою добою тобто старометалевою.

Палеометалева доба знала вживати тільки чисту природну мідь, золото й срібло; інших металів ще тоді люди не знали. Більшість вчених вважає, що трипільська культура зявилася на Україні в середині III тисячоліття перед Хр. При чім по формі кераміки її ділять на 3 періоди А,В й С; А-найранішний період, С - останній. Зносини трипільців з їхньою колишньою батьківщиною, Малою Азією, не переривалися, і, як здається, по морю були досить легкі. Доказом цього можуть служити мармурові ідольчики, знайдені в одній могилі біля станиці Ульської на Кубані, які були безперечно малоазійського походження. Існує теж багато інших доказів тодішнього зв'язку з Малою Азією.

На лівім боці Дніпра мальована кераміка покищо знайдена тільки в повітах, сусідніх з Дніпром, напр., в Переяславському повіті в с.Лукашівці і в Остерському пов. Далі на схід на Полтавщині і Харківщині мальованої кераміки ще не знайдено. Але хліборобська неолітична культура, і мабуть тих

саких людей, недавно відкрита й на Харківщині. Локтюшов відкрив біля хутора Кондратівки Луганського пов., на березі р. Донця в піскових кучугурах (дюнах) долівку хати, яка лежала у чорній верстві, але під цією верствою і зверху її був жовтий пісок, який звичайно вітром переноситься з місця на місце, і тепер часом засипає садки й цілі хати. На цій кондратівській долівці хати були знайдені 3 цілі кремінні серпи (з кварцита) і ще 6 кусків їх, жорно, на яким дерли крупи, куски червоної охри та крейди і 2 чорні горшки домашнього вжитку. Це все показує, що господарі цієї хати жили з хліборобства і що вони напевне сіяли хліб на цій чорній верстві. Подібні речі були знайдені біля с. Малої Перещепини на Полтавщині, теж на піскових кучугурах, і на пісках лівого берега Дніпра. Тепер на цих кучугурах нічого сіяти не можна, бо вітер мете пісок, а тоді очевидно цей пісок був прикритий чорноземельною верствою (до 40 см. грубини), на якій можна було орати й сіяти.

Здається, що до хліборобської культури Трипільців треба віднести печери, викопані в лесі (материковій глині). Ці печери уявляють з себе довгі заплутані коритари, зразком яких можуть служити славні на цілий світ лаврські печери у Києві. Таких печер на правім березі Дніпра проф. Вол. Антонович нарахував більше як 40. Київські ченці використали ці вже готові неолітичні печери для своїх цілей. На таких самих печерах стоїть м. Полтава, м. Лубні і багато інших українських міст і сел. Вони відомі теж і в Криму, тільки там висічені в скелях. Розкопи проф. Вол. Антоновича установили, що ці печери зроблені руками неолітичної людини. З огляду на те, що Ксенофонт описує подібну печерську культуру, яку він спостерігав в Каппадокії (в Малій Азії), де мешканці печер (яких Ксенофонт назвав троглодити) жили в дуже подібних до українських печер, то можна думати, що і у нас печери були зроблені тим народом, що прийшов з Малої Азії і приніс з собою уміння копати печери та жити в них. Копання печер - праця тяжка і виконати її могли тільки наші хлібороби - Трипільці, призвичаєні до тяжкої земляної роботи. Можливо, що в цих печерах Трипільці ховали своїх жінок і дітей під час ворожих наскоків чужих племен.

Ще одна неолітична пізніша хліборобська культура була на Волині. Її принесли сюди люди пізнього періоду мегалітичної культури з півночі, з берегів Балтика. Ця культура характеризується похоронами в камяних кистах, тобто в скринях з камяних плит і покритих зверху плитою. В цих скринях трапляються й скорчені скелети і людський попіл в урнах. Глиняні урни, тобто горшки, призначені для перепалу, що остається від спаленого покійника, мають і форму і оздоби, подібні до мегалітичних балтійських урн. При цих похоронах, окрім урн, знаходяться часто кремяні клинки (груботилі), що служили за сокирки, часом теж кремяні серпи й деякі інші речі. Ця культура виступала численно ще на Радомисельщині і доходило аж до Києва. Деякі кремяні клинки ii доходили навіть до Кременчука; далі на південь ми уже їх не зустрічаємо. Люди цієї культури були осілі хлібороби і напевне лишалися на своїх місцях і на далі та мабуть послужили основою українських волинських племен князівської доби.

Саме тоді, коли хлібороби прибули до нас, за неолітичної доби, з Малої Азії, також прибули в наші степи й номади з Центрально-азійських степів Туркестана (згадані центральноазійські степи безперервно тягнуться над Аральським і Каспійським морями на захід і без перерви переходять в українські степи). Ця область власне й зветься Евразією. В цих степах за Неолітичної доби вела номадське життя довгоголова раса, яку багато вчених вважають за т. зв. Індогерманську расу й яка говорила початковою мовою, що з неї потім розвинулося 11 мов, в тім числі індуська та германська, через що раса і одержала свою назву. Археологічно ця раса визначається корченими охрованими похоронами під високими могилами, бойовими камяними просвердленими топірцями та іншими речами. Але ця культура розпадається на декілька груп,

може звязаних з окремими племенами. Головніші групи такі.

Культура ямних похоронів під могилами. Ця культура досить бідна. Покійників ховали в скорченім стані, здебільшого на лівім боці, і обсипали червоною охрою. При покійникові були бідні предмети з кості і камня, часом горщечок з дном, загостерним як носок у яйця. Часом при них і зовсім нема жадних речей. Через це датувати такі похорони тяжко. Деякі з них безперечно відносяться до Неолітичної доби, а інші навіть до залізної. Це очевидно є найпростіший і найстарший спосіб похорону у ловецько-номадських племен. Культуру цих похоронів наш вчений Борковський, а теж багато західньоевропейських вчених приписують індогерманам. Трохи пізніше, але ще в Неолітичній добі, цей нарід, завоювавши хліборобів, принаймні місцями, научився від них робити глиняні горшки, тільки любив їх оздоблювати відтисками шнурка по сирій ще глині перед випалом (шнурова кераміка). Окрім того ці індогермани научилися виробляти з камня гарні шліфовані топірці (як ті залізні і мосяжні топірці, що тепер носять карпатські Гуцули). В кінці Неолітичної доби індогермани розповсюдилися майже по цілій Европі і скрізь рознесли, як докази свого розповсюдження, шнурову кераміку і бойові шліфовані топірці. Що вони на Україні, завоювавши хліборобів, дуже розбагатіли це показує один похорон в могилі біля міста Майкоп. Могила була висока, більше 12 метрів висоти, а в ямі в материку лежав скорчений скелет, обсипаний червоною барвою, поруч з ним в ногах, за перегородкою, скелет мабуть раба. При покійнику лежали предмети з срібла й золота та міді: 2 срібних вази, оздоблені образами звірів і навіть ландшафтом кавказьких гір, невелички золоті воли, мідні сокирки, ще чисто мезопотамських типів, декілька мікролітів з кремня і ще багато ріжних оздоб. Яма була обложена деревом. Ця майкопська могила показує, що тут був похований багатий князь завойовник, який мав зносини з Закавказям і Мезопотамією, звідки мабуть прийшли і ті майстрі, які робили срібні та золоті речі, незвичайно тонко і помистецькому виконані. Тут уперше виступає образ місцевого, дикого, степового коня і нашого українського широкорогого вола (з породи bos primigenius). Другий тип похоронів на Кубані є дольменовий.

Дольменовий тип похорону. Культура та сама, що й у Майкопській могилі, тільки скелет лежить в камяних дольменах, але пізнішої деґенерованої форми, з тесаних плит в формі камери, переділеної на 2 частини. Така напр. є могила в стан. Царевській. Дольменові похорони ми знаємо тільки на Кубані та в Криму. В добі трохи пізнішій, на переході до Бронзового періоду номади на Кубані уже жили в шкуряних критих возах, як це показує модель такого воза, зроблена з глини, знайдена в одній могилі біля станиці Ільської.

Катакомбний похорон був третій тип похорону корчених охрованих скелетів. Російські вчені назвали його так через те, що покійник лежав не просто в ямі, яма була глибока і довга і з її верху вели до низу вирізані в землі сходи. Глибина ями часом досягала до 6 метрів. На самім дні, в стіні проти входу прорізували вузьку печерку, яку далі розширяли в комору, приблизні розміри якої були не більше двох метрів ширини, довжини й висоти. Ця комора власне й названа катакомбою. Але покійник в ній лежав так само скорчений і поохрований, як і в простій ямі. Цей тип похоронів держався дуже довго, аж до великокнязівської доби, до VIII віку по Р.Хр. і трапляється на Київщині. Але в пізніші часи (по Р.Хр.) скелети не були скорчені ані охровані.

Похорони в камяних кругах відкрито головним чином на Київщині, Херсонщині та Катеринославщині. Покійники за Неолітичної та Бронзової доби в тих кругах лежали скорчені, а в Залізній добі уже випростані. Звичайно камяний круг стояв на материку, зроблений з каміння не вище 40 см. Діяметр круга був звичайно не більше 7 метрів. В середині круга лежало до 4-х покійників, в залежності від величини круга. На Херсонщині при кордоні з Уманщиною бі-

ля с.Іржево в 7 км. від м.Торговиці знайдено кладовище в багато тисяч таких похоронів у камяних кругах, яке показує, що цей звичай держався тут від Неоліту до Різдва Хр. Спочатку скелети були корчені, а потім випростані. Очевидно, що й населення тут держалося безперервно. Це населення було мішане з хліборобів трипільців та панів індоєрманів, бо тут трапляються і мальовані горшки, і в тим самім камянім кругу корчений скелет та перепалені людські кістки в мальованім горшку.

Отже археологія нам показує, що за Неолітичної доби в Україні жило дві раси, при чому кожна з них вела зовсім інший спосіб життя. одні були хлібороби, другі - номади. Можливо, що на Україні були невеликі додатки ще й третьої середземноморської раси, але ці додатки були незначні, і ми їх покищо визначити не можемо. Номади були за Неоліту високі й довгоголові, і безперечно належали до раси індоєрманської. Для нас не важно, звідки ця індоєрманська раса прийшла до нас, чи з Балтийських берегів - як вважають: Hirt, Kossina та багато інших, хоч цього стисло науково довести не можна - чи з азійської східньої частини Евразії, як думали О.Шрадер, Едуард Мейер, В.Шмідт, В.Копперс, Борковський, Шулімірський і багато інших, за що є багато більше даних археологічних і етнологічних. Важно для нас те, що на нашій землі були саме ці два, а не інші етнічні елементи, і що вони мусіли прийти до якогось співжиття. Одні-індоєрмани стали почасти панувати верствою тоненькою і невеликою, в той час як хлібороби-круглоголові лишилися масивною хліборобською підданою верствою, або, як кажуть, субстратною верствою. Від співжиття цих двох елементів почала мішатися і мова. Мова хліборобів (кавказько-малоазійська) стала поступово індоєрманізуватися. Як мова панівної верстви, індоєрманська стала трохи міняти свою вимову, свої звуки. Цей процес ішов помалу тисячі літ. Біля 2000 року перед Р.Хр. частина індоєрманів, приручивши коней і научившись їздити на них, перейшла з наших степів у Малу Азію, і, завоювавши її, зорганізувала там могутню Гіттітську державу. (Це установив чеський вчений Грозний)

В середній та західній Европі переходом до Бронзової доби послужила Мідна доба, коли для зброї та інструментів почали вживати чисту мідь, мягку. Ця доба зветься теж Енеолітичною, від слова енеус - мідний, і літос - камінь, це значить міднокамяна доба, бо поруч з міддю тоді ще вживався камінь. З міддю в Европі познайомилися в кінці III тисячоліття перед Р.Хр. Знайомство ж з бронзою прийшло в середню Европу доперва у XVIII віці перед Р.Хр. з Середземного моря. Тоді стало відоме теж і золото та срібло. Бронзова доба існувала в Европі від XVIII до X віку перед Р.Хр. Бронза є сплав міди з цином. Цей сплав є дуже твердий, так що бронзовими інструментами можна було уже майструвати значно ліпше, ніж мідними. Бронза теж дуже левка, так що легко відливається в формах з глини або з каміня. Цина для бронзи добувалася головним чином на британських островах, звідки вона привозилася на европейський континент. На Україні не було взагалі знайдено ні своєї міді ні цини. Через це бронза приходила на Вкраїну з чужих рук і головним чином в формі уже готових виробів. то з Закарпаття, то з Кавказу, або Закавказзя, чи з Малої Азії. Хліборобське населення України через це мусіло ще довгий час і за Бронзової доби користати з кремінних і камяних інструментів та зброї. І на Волині справді знайдено декілька кінжалів або ножів і списів, які своїми формами уже цілком наподоблюють бронзові зразкі, але самі зроблені були з кременя. А кременя на Волині було дуже багато. Теж там знайдено багато кремінних серпів. Біля середини II-го тисячоліття перед Р.Хр. наше хліборобське населення було так сильно пригнічене панівною расою, що зовсім перестало виробляти ритуальну мальовану кераміку, що вживалася при похороннім обряді.

В кінці Бронзової доби все більше і більше стають помітні імпорти до нас з Закарпаття, особливо бронзові серпи і т.зв. бронзові кельти, тобто бронзові долота, якими одначе вживалося як сокирами. Також стає помітна знову,

як і за часів мальованої кераміки, спільність в формах і розмірах горшків. Тільки тепер ця кераміка стала чорна, блискуча. Все указує теж на спільність обрядів. З того всього виходить, що, в кінці бронзової доби, утиск з боку панівної верстви індоґерманів зменшився, стали легчі зносини, і субстратна хліборобська верства знову почула свою спільність по обох боках Карпатів, і можливо навіть, що населення обох боків Карпат, семигородсько-тиського і галицько-буковинського, під владою спільних панів знову почуло себе одним племенем, яке мабуть пізніше приняло назву Агатирсів, про яких буде мова пізніше.

Знахідки кінця Бронзової доби і початку Залізної показують, що хліборобське населення в цій добі заняло майже без перерви цілу теперішню Україну аж по Кубань включно, і навіть, як здається, частина досягнула Волги. В кінці Бронзової доби егейські мореходи, що приїздили на береги Чорного моря, були заступлені фінікійськими й карійськими теж славними мореходами та купцями. Уже вони мабуть позакладали перші маленькі торговельні контори, або т.зв. факторії, тобто торговельні пункти з складами товарів. А ще пізніше Фінікійці та Карійці були витіснені Греками-іонійцями, які показали себе, як найспритніші й найзручніші колоністи та торговці.

Залізною добою зветься та доба, коли люди знайшли спосіб добувати залізо і користатися ним для виробу зброї та інструментів. У перше залізо стало відоме, як матеріял для виготовлення зброї, ще у XIУ віці перед Р. Хр. на Закавказзю в теперішній Вірменії, але добування заліза коштувало там тоді дуже дорого і в загальний вжиток увійшло лише в кінці XI і в початку X віка перед Р.Хр. Тоді його почали здобувати і в Центральній Европі, в східніх Альпах, власне біля м.Гальштадта (недалеко Зальцбургу). Приблизно в IX віці залізо стало приходити і на Україну.

Залізна доба в Европі ділиться в науці на два періоди: старший приблизно від початку X віку до У віку і другий період молодший від У віку до Р. Хр. В Середній Европі, старший період характеризується т.зв. Гальштатською культурою, відкритою уперше в Гальштадті в Австрії, а молодший залізнодобовий період характеризується т.зв. Лятенською культурою, бо відкрита в містечку La Tène в Швайцарії.

Гальштатську культуру створив нарід, що звався Іллірі, а Лятенську створив нарід, що звався Кельти або Галли'. Залізні речі на Україну йшли, як з Гальштадту, так і з Кавказу або з Закавказзя через Кавказ. Залізні речі тільки помалу витисняли бронзові, і через це на початку I залізної доби, мабуть протягом 200 літ, ще уживалися дешевші бронзові речі, поруч з залізними, поки бронза не залишилася тільки для вжитку в оздобах тіла, коней і в інших дрібніших речах.

Запитання до лекції другої.

1. Які розріжняємо культурні круги та чим кожний з них характеризується?
2. До яких культурних кругів належало населення України за Неолітичної доби?
3. Які культури були на Україні за Неоліту та чим кожна з них характеризується?
4. Які взаємовідносини були на Україні за Неоліту між хліборобським і номадським населенням?
5. Коли на Україні з'явилися металеві речі, які та звідки вони сюди діставалися?

Лекція третя.

Залізна доба на Вкраїні.-Гіперборей.-Траки й інші номади на Україні.-Хліборобські племена України.-Агатирси.-Неври і Гелони.-Північно-українські племена.-Алазони і Каллліпіди.-Таври.- Хлібороби озівсько-кубанські (Меоти, Сінди і ін.).- Поява грецьких колоній на Україні.- Скити.-Звичаї Скитів.-

Перші звістки про нашу українську землю зявилися в грецькій мові, але у Греків наша земля звалася зовсім інакше, ніж тепер. Перший про неї писав Поет Арістей,живший мабуть на початку УІ віку перед Р.Хр., а потім історик грецький Гекатей з м. Мілета, який жив у другій половині УІ віку й помер мабуть на початку У віку перед Р.Хр. Але від них обох дойшло дуже мало звісток. Перший, хто з грецьких історикіь присвятив багато уваги нашій землі, був Геродот родом з о.Галікарнасу, який жив у першій половині У віку перед Р.Хр, Він присвятив історичним подіям, що відбувалися на нашій території, цілу четверту книгу своєї історії. Там він подав відомості про те, які народи жили на нашій землі, які стосунки були між цими народами, описав війни, почасти віру і ін.

З оповідань Геродота видно, що на нашій землі жило 2 групи народів,- одна номадська, друга хліборобська, зовсім так, як це виходить з археологічних розкопів. До групи номадської належали Траки та Кімери, а з УІ віка, ще й дикі Скити та Сармати, що прийшли в той час з Азії.

Щож торкається хліборобських народів на Україні, то Геродот насамперед згадує Гіперборейв.

Гіперборей є назва чисто географічна, а не племенна, бо вона в грецькій мові означає людей, що"живуть на півночі". Геродот передає незвичайно гарне оповідання, яке можна вважати за цілком правдиве, про двох дівчат гіперборейських, які прийшли у Грецію ще перед появою Скитів у наших степах. Він оповідає, що дві гіперборейські дівчини в супроводі пятьох мужів, з яких очевидно складалася почесна охорона цих дівчат, принесли дари на острів Делос у святиню богині Артеміди. Цих дівчат звали Гіпероха і Лаодіка. З неясного виразу Геродота, що ці дари були принесені в соломі, можна здогадуватися, що це були обжинкові вінки пшениці та ріжні овочі і всяка інша пашня, що приносилися в жертву богині урожайности. Це нагадує наш церковний звичай на Україні християнської доби приносити до церкви на Спаса пшеничні і житні вінки й овочі, щоб освятити їх. Але назад ці дівчата уже не вернулися, а лишилися при храмі Деметри (як у нас в монастирі), користалися великою пошаною у Делосців за свою мудрість, після смерти були поховані при храмі і Греки високо шанували їхні могилки.

Делосьці говорили Геродотові, що перед цими дівчатами прийшли були теж з подібними дарами дві дівчини Гіперборейкі, які звалися Арга та Опіда (Herodot IУ.33,34.).

З цього оповідання можна зробити такі зовсім безперечні висновки. Насамперед, що гіперборейська земля була земля хліборобів, що самі Гіперборей були чисті хлібороби, бо свої дари несли пішки, на знак особливої шани до плодів землі, і нарешті, що земля Гіпербореїв не лежала дуже далеко, бо дівчата звідтіль могли принагідно чи систематично приходити пішки за час від жнив, або від кінця жнив, до осени, аж у Грецію на острів Делос,і то під охороною тільки пятьох мужчин. Потім і той висновок, що між цією землею та Грецією були в УІІ віці, до якого відноситься оповідання, добрі та жваві стосунки релігійні, і що віра та боги були або ті самі, або дуже близькі, бо інакше Гіперборей не приносили б дарів грецьким богам.

Здається,що згадані Гіперборейки тому не вернулися уже додому, що мабуть їхня земля була якраз в той час відрізана від Греції Скитами,новим диким номадським народом, що тоді уперше зявився в степах України. І з того можна зробити висновок, що земля Гіпербореїв лежала на північ від степів,занятих Скитами, тобто в нашій Київщині, північній Херсонщині, або на Поділлю, чи в Басарабії. Але і тоді, по словах Геродота,звичай приносити дари Деметрі не припинився,але носили дари вже не спеціяльні делеґатки-дівчата, а передавали їх з села в село з процесіями і з відповідними побожними співами і набожними танцями, скеровуючи їх,в обход Скитів,спочатку на захід аж до Адріятики, а потім уже звідтіль в Грецію. Дуже можливо, що Гіперборей інакше звалися Агатірсами (за часів Геродота) і що дари спочатку йшли через Семигород, а потім по нинішній Сербії долинами і долиною р.Вардара аж до Салонік; звідкіля уже попадали на о.Делос.

Згадане оповідання Геродота малює перед нами незвичайно цікавий образ тодішнього життя, вказує на спільність релігійних ідей на широкім просторі, включаючи туди й Грецію, указує на певну безпечність подорожі і на сухопутні стосунки між Понтидою або Гіперборейцями та Грецією, тобто між Чорноморсько-Дунайською областю й грецьким світом. Сам Геродот Гіпербореїв уже не знає, - про них він переказує нам з поем Арістея (поета грецького, що їздив у Понтиду, т.т. на береги Чорного моря під час заснування там грецької колонії Ольвії недалеко устів р.Бога і Дніпра (в.642 р. перед Р. Хр.). Арістей оповідав, що інші народи усе воюють між собою і тільки самі Гіперборей ні з ким не воюють (Herodot, IУ, 13.). Це підтверджується і археологічними розкопами, бо на цим просторі існує один рід могил, в яких при покійниках нема зброї, але є досить кераміки,ос. горшків, що вказують на хліборобський характер населення. Якраз ця кераміка відноситься до так званого гальштатського типу і гроби з нею під могилами існують по цілій Україні від Карпатів аж на Кубань до Кавказа. Через те, що ця кераміка вироблялася без гончарського колеса, а ліпилася руками, на місці в кожному селі, і на цілій цій великій території була однакова, одної форми і до того ще й такої самої, як і за Карпатами аж до Альп і скрізь по Дунаю, то з того видно, що й нарід, що цю територію заселював, мав дуже багато спільного між собою від Альпів, тобто від м.Гальштадта, аж до Кавказа, і що в першій залізній добі на цілім сім просторі існували жваві стосунки між Дунайською областю і Чорноморською, тобто тою, що лежить на північ від Чорного моря, інакше -нашою Україною. І віра й культура скрізь тут була та сама,і люди одні - хлібороби, але над тими хліборобами - як уже про це згадував вище - місцями панували нехліборобські племена. Геродот оповідає, що в цій області жило багато інших племен, що зовсім не любили хліборобства. Такі напр. були народи Трацькі; а потім ще прийшли значно гірші, чисті номади Скити. Про Траків Геродот каже буквально таке: "Жити не працюючи вважається у Траків найвищою гідністю, а оброблення землі - найогиднішою працею; найліпший спосіб жити - військовий розбійничий" (Herodot V, 6). Не дивлячись на такі погляди Траків на життя, все ж таки між ними й хліборобами Гіпербореями встановилися якісь мирні відносини:

З дальшого геродотового оповідання теж ясно, що в деяких місцевостях на цій території утворилися якісь політичні організації складнішого політичного типу, в яких панівна верства була трацька і підвладна хліборобська-гіперборейська. Це видно добре з імен таких народів як Каллліпіди й Алазони, що жили перші на середнім Богу, а другі між Богом і Дніпром. Томашек довів, що ці імена суть чисто трацькі і панівна верства, що дала ці назви, була трацька, але Геродот каже, що ці племена виробляли пшеницю і ін. на продаж і займалися плеканням овочів, чого Траки не любили. Отже, орати поля і сіяти пшеницю мусіла очевидно субстратна верства-Гіперборей.

Якою мовою говорили ці наші хліборобські племена, Геродот не говорить. Тракі, як відомо, говорили мовою індоґерманською. Такі вчені як Fick,Kret-

schmer і Wirth кажуть, що по Дунаю жили племена, які говорили мовою хатською, тобто трошки подібною до кавказької грузинської мови, Wirth те саме говорить і про племя Агатирсів, яке жило на Поділлю і в Карпатах. Можна напевно твердити, що й усі хлібороби на Україні говорили початково, тобто в неолітичні часи і ще й у бронзові цею мовою, але під впливом панівної верстви Траків, а також Кімерів, які говорили індогерманською мовою, мова їхня мусіла уже почати тоді індогерманізуватися, тобто мінятися на індо - германський спосіб, при чім кожна нова хвиля номадів приносила свої впливи і зміни в цю індогерманізацію. Антропологічно, як показують черепи, знайдені в могилах на Україні, гіперборейська хліборобська народність належала до круглоголової передньоазійської раси, що говорила якраз хатською або кавказькою мовою. Як знаємо взагалі, у круглоголової раси на Україні панував похоронний обряд тілопалення. Але з якихсь причин бували і винятки. Саме такий виняток з загального звичаю тілопалення у Гіпербореїв відкрив Хр.Бобринський біля м.Сміли в двох могилах, покійники в яких були круглоголові. На підставі цього й робимо тількищо згадані висновки.

Окрім Траків і Кімерів, Геродот ще згадує на нинішній території України і про Будинів, як про тих, що не займалися хліборобством. Він далі згадує ще племена Андрофагів (людоїдів), Меланхленів (Чорносвитників) і інші, які проте жили далі на північ і схід від України і яких через це не будемо торкатися докладніше, скажемо тільки, що вони усі не були хліборобами, а звіроловами і номадами.

Будини сиділи на північно-східнім краю України, на межі Чернігівщини й Полтавщини, де були великі соснові ліси. На південь від них сиділи хлібороби Гелони. Геродот каже: "Будини - нарід численний, з ясноблакитними очіма і з рудим волоссям", (Herodot IУ.108); "Будини, тубільці в цій землі, ведуть кочовий спосіб життя й єдині з тамтешніх народів живляться сосновими шишками (Herodot.IУ.109).

І само імя будинів, і те, що вони синьоокі й рудоволосі, і до того ж номади, примушує нас думати, що це було племя чисто індогерманське і могло належати до литовської мовної групи. Будини кочували в сусідстві чисто хліборобського народу Гелонів, і це повело до змішання тих і других в уяві греків, бо Геродот тут же говорить: "У землі Будинів є деревяне місто на імя Гелон. Гелони...хлібороби... і не подібні до Будинів ні постатю своєю, ні кольором шкури. У Еллинів і Будинів звуться Гелонами, але це не є так. (Herodot IУ.109).

Пізніше, в УІ віці перед Р.Хр. прикочували в степи України нові номади, дикі Скити і Сармати і почали винищувати хліборобів. Окрім загального імени Гіпербореїв, хліборобські племена України носили свої власні імена, про які ми знаємо теж від Геродота. Він згадує про Агатирсів, Неврів, Гелонів, Алазонів, Каллліпідів, хліборобів (георгой) і польовиків (аґротерой), про Таврів, Меотів, Сіндів і про якихсь казкових Амазонів.

Звичайно хлібороби мусіли берегтися номадів і для того обкопували свої села валами, і то досить високими (часто до 10 метрів і вище), перед якими був викопаний глибокий і широкий рів, а на валах стояв високий частокіл, Скити та й інші номади не любили битися пішки, а завжди налітали на безборонних людей на конях. Такі рови і високі вали примушували їх злазити з коней і дертися на вали, що їм не було до вподоби, тому вони, звичайно, побачивши вали, повертали собі назад. На Полтавщині, а особливо на Київщині й на Поділлю, тягнуться без перерви на сотні кілометрів високі вали, які напевно були вибудовані проти Скитів. Спільна довжина Київо-подільських довгих валів досягала до 2000 кілометрів. Вони йшли в два ряди, а місцями і в 3 ряди, ряд від ряду на декілька десятків кілометрів. Але окрім цих довгих валів ми маємо сотні городищ, тобто валів, які оточували окремі селища. По словах полтавського земського статистика Льва Падалки, ще перед великою війною статистики нарахували на Київщині 435 городищ, на Волині-

350, на Чернігівщині - 150, на Полтавщині - 90 городищ. В дійсності їх є значно більше і навіть тепер уже на Полтавщині відкрито більше сотні нових городищ. На Харьківщині відмічено до 120 городищ. Такі городища, розслідовані до певної міри київським археологом Хвойком ще перед великою війною, відомі нам в с. Хмільній Канівського пов. в с. Пасторському Чигиринського пов., в с. Мотронівці того самого пов., біля с.Ковалихи під м. Смілою, городище біля м.Немирова на Поділлі і Вільське городище Зіньківського повіту на Полтавщині.

Ті наші хлібороби, що сиділи в степах, помалу були або вибиті, або взяті в полон і продані в рабство. Тільки місцями їм пощастило вдержати своє існування за ціну тяжких податків хлібом. Найліпше вдержалися і зуміли відбиватися від Скитів Меоти й Сінди, що жили по березі Озівського моря та на Кубані.

Геродот містить Агатирсів між верхів'ями ріки Маріса (тепер Марош), на Закарпатті, що впадає в Дунай, протікаючи Семигород, і між Дніпром. Земля Агатирсів мусіла тягнутися, починаючи від теперішньої Угорщини, через Гуцульську частину Карпатів, по Галичині й Буковині на Поділля й Київщину, і кінчалася десь приблизно на нинішній Канівщині, Черкащині і Чигиринщині на берегах Дніпра.

Геродот каже, ясно, що земля Агатирсів тягнеться над Скитщиною, на північ від неї аж до землі Неврів на Сході. А Неври мусіли сидіти десь на Лівобережжі Дніпра, мабуть на межі Чернігівщини й Полтавщини, бо Неври сиділи біля Гелонів, інакше кажучи між Гелонами та Агатирсами, а Гелони займали східню частину Полтавщини. Далі буде сказано, як під час походу Дарія на Скитів Неври були Скитами вигнані з їхньої землі і утікали через землю Агатирсів на північ, мабуть на Волинь. Геродот говорить про Агатирсів, що вони не Скити і описує їхні звичаї, які ні в якім випадку не можуть належати індогерманському народові. Classen і Wirth відносять їх до неіндоевропейського населення, спорідненого з Кавказьким. Спільність Закарпатської і подільської та київської культури УІІ і УІ віків перед Р.Хр. підтверджує, що нарід на цім просторі був той самий.

Неври - був нарід невідомий, що прийшов невідомо звідкіль, недавно тільки перед Скитами, витиснений з попередньої своєї території якимись "змієми" і оселився між Агатирсами й Гелонами, а потім, утікаючи від Скитів, переселився на Волинь або почасти ще й в Радомисельщину.

Про Неврів ходили чутки, що вони раз на рік перекидалися у вовків, і їх вважали якимись таємничими чарівниками.

Про Гелонів Геродот оповідає слідуюче: " У землі Будинів є деревяне місто на імя Гелон. Кожен бік міської стіни має завдовжки 30 стадій (біля 6 км.). Стіна висока, уся з дерева, так само як і доми й храми. Там існують святині еллінських богів із статуями, вівтарями і храмами з дерева, а на честь (їхнього бога) Діоніса відбуваються там що два роки свята з оргіями. Спочатку Гелони були ті самі Елліни, що вийшли з торговельних міст і поселилися біля Будинів". Гелони говорять іншою мовою, ніж Будіни (Herodot.IV.108)... Гелони-хлібороби, харчуються хлібом, займаються садівництвом і не подібні до Будинів ні постаттю своєю, ні кольором шкури. Правда, в Еллинів і Будини звуться Гелонами, але це не так. Країна їхня багата на ріяного роду ліси. У найбільшім з лісів є велике озеро, оточене болотом і очеретом. В озері цім ловляться видри, бобри та ще якісь з чотирікутними мордами (Геродот IУ.109) звірі.

Розслідуючи ріжні городища України, я прийшов до висновку, що з усіх, нам досі відомих, єдине Вільське городище, в середині якого лежить село Вільське в Зіньківськім повіті на Полтавщині високо над р.Ворсклом, підходить до опису геродотового Гелона. Інші усі в десяткі раз менші від нього і не містять в собі таких речей, які б відповідали опису Геродота. Довжина валів цього городища = 30 км. Розкопи Вільського городища показали нам, що в ним знаходяться грецькі вази так званого чорнофігурного стилю УІ віку

перед Р.Хр.і черпаки з великим рогатим ухом та гладкою чорною блискучою поверхнею, які належать до гальштатської культури, але у російських вчених фальшиво звуться скитськими. В попільниках цього городища знайдені кістки бобрів, про яких говорив Геродот,і кістки тетерюків,тобто того досить великого птаха, який живе в соснових лісах, що їх згадував Геродот. Знайдено тут і угілля овочевих дерев, що підтверджує слова Геродота про садівництво у Гелонів. А той факт, що тут не знаходиться уже грецьких червонофігурних ваз, доводить, що це місто було зруйноване в кінці УІ віку, а Геродот якраз і каже, що Гелон був спалений Скитами під час походу Дарія, тобто в 512 році перед Р.Хр. Ліпшого збігу тяжко чекати. Але деякі вчені, з легкої руки Томашка, давнього віденського вченого, містять Гелон десь аж за м.Казанню, на р.Каму. Чому це роблять,того й самі не знають, бо ніхто не подав жадного аргумента на користь такої гадки, навіть і сам Томашек.

Тепер в східній Полтавщині і в Харківщині понад р.Донцем знайдено багато малих городищ, по своїй культурі подібних до Більського; їх обслідував молодий український вчений Фукс. Ці городища були знищені Скитами одночасно з Більським. Гелони загинули і ми про них після Геродота уже не чуємо нічого.

На півночі України в українсько-галицькій Волині сиділи в першій Залізній добі ті хліборобські племена, що прийшли сюди з неолітичною мегалітичною культурою, вони характеризуються т.зв.Чехо-Висоцькою культурою, яка від Галичини тягнеться аж до Дніпра і фальшиво зветься деякими вченими скитською культурою, з якою в дійсності вона не має нічого спільного. На жаль ці племена історичних імен в ту пору не мали.

Алазони сиділи між середнім Богом і Дніпром: по їхній землі проходили святі шляхи, які вели до так званих Геродотом Скитів-хліборобів. Дуже можливо, що вони вели до переправи через Дніпро біля теперішнього села Переволочни, що лежить при усті Ворскла. Алазони сіяли пшеницю, просо і сочовицю та садили цибулю і часник (Геродот.ІУ.17). У Алазонів правляча верства була напевне трацька, а субстратна (підлегла) верства - хліборобська (гіперборейська). Золоті речі, знайдені в т.зв. Литій Могилі при тілопальнім похороні, належать мабуть якомусь Алазонському князеві, бо ці речі датуються більш менш кінцем УІІ віку і сама могила лежала в країні Алазонів.

Калліпіди племя дуже близьке до Алазонів і жило так само,як і вони, при нижній частині р.Бога (геродот ІУ.17).

Геродот згадує про два племені: хліборобів і польовиків, які жили на північ від Алазонів, як здається, припирали до Дніпра, і яких він зве чомусь Скитами. Ці племена, по його словах, сіяли пшеницю на продаж. Ми знаємо з слів самого ж Геродота, що Скити ще більше не любили хліборобства, як Траки,і тому його назва цих хліборобських племен Скитами є дивна. Це можна пояснити в той спосіб, що Скити знищили у цих племен правлячу Трацьку верству й наклали на субстратну гіперборейську верству подать хлібом, через що греки вважали їх за скитських підданих і тому звали Скитами-хліборобами.

Таври займали кримський півострів, який через те і звався Таврідою. Геродот виставляє Таврів з чужих оповідань, як дикунів, що жили з рабунку. Але в дійсності, можливо, що тільки якась частина, що жила в приморській гористій області, займалася рабунком кораблів, але ті Таври, що жили в родючих долинах, так само займалися хліборобством, як і інші мешканці родючих країн. Головним божеством у них була богиня Діва, яку ніби вони звали Іфігенія, але тут очевидно приплетено багато поетичних вимислів, які затемнюють справу. Ми знаємо, що Дорійці-Греки заснували тут город Херсонес, який дуже добре процвітав,і навіть пізніше головною богинею у них значилася Богиня-Діва, яку виштамповувалося теж часто на монетах; емблемою цеї богині був олень. Було в Таврідї засновано і ще декілька інших колоній, які добре жили,завдяки тубільному хліборобському населенню.

Греки звали Дніпро-Борістеном, а тих хліборобів, що жили на лівім березі Дніпра, прилягаючи до нього на 11 день плиття вгору по Дніпру і простягаючись на три дні дороги далі на схід, греки звали Бористенітами. Тут же між гирлами Бога і Дніпра була найстарша грецько-іонійська колонія Ольвія, заснована в 645 р. перед Р.Хр. Зараз за Дніпром від гирла на схід лежала країна, яку греки звали Гилея, бо була вкрита великим лісом, і то мабуть сосновим, бо природники недавно в тамтешніх верхах знайшли рештки соснового насіння. Борістеніти підлягали Скитам.

Геродот говорить, що Дністер звався у греків Тирас, а ті колоністи греки, що жили в колонії Тирі при устю Дністра, звалися Тиріти. Далі між Дніпром і Доном кочували Скити, а за Доном Сармати.

Але навколо Озівського моря, особливо на східнім його березі, жило численне хліборобське племя Меоти, які дали свою назву цьому морю і греки звали це море Меотідою.

На Кубані, особливо густо при гирлі Кубані сиділи Сінди, теж хліборобське племя, яке мало навіть свій порт.

По сусідству з ними сиділо теж хліборобське племя Дандарії, про яке згадує уже і попередник Геродота, Гекатей Мілетський.

Таким чином, ми бачимо, що на тодішній Україні хлібороби жили і скрізь понад морем і скрізь в лісовій, або гайовій смузі України, а номади тільки посередині, в степовій частині. Перші номади Тракі і Кімери за яких тисячу літ так посвоїлися з хліборобами, що уже не шкодили їм.

Іонійські Греки, що з середини УІІ віку почали закладати свої колонії на берегах Чорного моря, напр. Ольвію та інші, не тільки не шкодили нашим хліборобам, а, навпаки, дуже допомагали, бо привозили їм нові товари, яких тут не було, учили новим рукомеслам, яких тутешні хлібороби не знали, дали їм нові методи обробляти землю й збирати хліб, бо Греки потребували багато хліба для своїх великих міст, а наші селяни виробляли раніше звичайно тільки стільки хліба, скільки їм треба було для себе, на свої місцеві потреби. Нарешті, Греки приносили знайомство з елеґантним проведенням культових (релігійних) відправ тим самим божествам, тільки виплеканим у великих містах Малої Азії. І ми бачимо в наших могилах на Київщині й Полтавщині багато ріжних грецьких виробів, особливо грецької кераміки, грецьких маленьких гарно розмальованих звірячим орнаментом горщиків і глиняних пляшечок, в яких Греки привозили пахучі масті. Особливо багато знаходиться т. зв. родоських ваз УІІ віку перед Р.Хр.

Таким чином між нашими хліборобами й Греками-колоністами установилися найліпші відносини, і одні другими були задоволені.

На початку УІ віку перед. Р.Хр. зявляються в наших степах нові номади, чужі, які прийандрували сюди здалека, з Туркестану. Ці номади у Греків звалися Скитами. Вони належали до ширшої групи племен, що звалися Саками, які жили в Туркестані. Сакі і Скити часами переходили й на Іран, тобто в Персію. В 612 році перед Р.Хр. Скити, разом з іншими народами, напали на Ніневію, столицю Ассирії, що стояла на р.Тигрі, взяли її і зруйнували на нівець. Потім Скити зробили наскок на Малу Азію і на Сірію, доходили навіть до Палестини. По словах Геродота, цю свою руїнницьку діяльність Скити провадили в Малій Азії та Сірії цілих 28 літ. І тільки після того вони повернули назад та напали на Кімерів, що жили в наших степах, їх розбили в бою і вигнали, а самі оселилися та й кочували в наших степах. Геродот цілу Україну від Дунаю аж по Дін зве Скітією, бо Скити кочували з одного краю до другого і Греки скрізь їх зустрічали, а тому й цілу країну стали в цей час звати їх іменем. Скити були незвичайно жорстокі й дикі, думати про устрій якоїнебудь держави вони не могли, хоч деякі кабінетні вчені стараються їм приписати такі доброти і організаційні бажання, яких вони ніколи не могли мати.

Сталим заняттям Скитів було розбійництво з цілю не тільки грабувати

у хліборобів, під час польових праць, худобу й ін., але хапати й самих людей та продавати їх у неволю Грекам. Греки добре платили за цих рабів з наших хліборобів, бо вони були смирні й знали усі господарські праці, потрібні Грекам, отже праці коло хати, в городі, в садку, в полі, бо усі ці праці раб уже робив у себе дома в своїому селі. Самим рабам у Греків пересічно не велося пагано, бо вони вважалися за членів родини і їх здебільшого ніхто не зневажав. Спосібнішим і справнішим часом Греки навіть доручали поліційні обовязки, бо ці бувші самостійні хлібороби були добросовісними виконовцями обов'язків.

Скитські князі були чисті дикуни, як і їхні кочові піддані. Скитів відділяла від неолітичного стану може яка неповна тисяча літ життя в центральній Азії, в неймовірно диких номадських умовинах. Люди тільки поступово наближалися до цивілізації. Створити державу, це значить дати цивілізацію своїм підданим, мати для того ясну ціль в своїй голові. Скитські ж князі ні чим не відріжнялися від своїх підданих, були некультурні, жили тільки примітивними традиціями.

Ось як Геродот описує скітські звичаї. Скит п'є кров першого забитого ним ворога, а голови усіх ворогів, убитих у боях, зносяться до князя, бо тільки під умовою принесення голови ворога Скит одержує свою пайку воєнного здобичу. З голови він здіймає скальпа так: навколо голови біля вух робить надріз, потім бере голову в руки і витрясає її з шкури, потім вискрібає з неї бичачим ребром мясо і виминає шкуру руками, роблячи її таким чином мяков, яку потім уживає, як рушника, привішує її до гнуздечки свого коня і пишається цим.

Скит, що має найбільше число таких рушників із скальпів, вважається найславнішою між ними людиною. Багато Скитів виготовляють собі з зібраних людських шкур плащі, в які й одягаються; для цього шкури зшиваються докупи, як козині шкури. Також багато скитів здіймають кожу з правої руки убитих до самих нігтів і виготовляють з них піхви для сагайдаків. Нарешті багато Скитів здіймають шкуру з цілого трупа, натягають її на палиці й возять з собою на конях. Такі в них бойові звичаї (Геродот IУ.64.).

Греки й за скитського панування в степах України продовжували далі засновувати на наших землях свої колонії, але тільки трималися тих морських берегів, що лежали далі від Скитів, напр. в Криму.

Запитання до лекції третьої.

1. Які хліборобські народи жили в Україні в першій Залізній добі?
2. Які в цій добі були в Україні номадські народи?
3. Які місцевості заселювали хлібороби, а які-номади?
4. Коли появилися перші грецькі колонії в Україні, які саме і де вони містилися?
5. Які господарські й культурні взаємовідносини були між Греками-колоністами й хліборобським населенням України?
6. Чому Греки після приходу Скитів в Україну стали звати нашу землю Скитією?

Лекція четверта.

Перси.- Дарій.-Похід Дарія на Україну.-Нарада князїв Понтиди.-Перипетії походу.-Понтида після походу Дарія.-Боспорська держава.-Боспорські династи.-Ольвія. Тірас.-Понтійська культура.

VI вік перед Р.Хр. був вік дуже неспокійний для передньої Азії. Після зруйнування Ніневії та цілої Асірійської держави, в області Мезопотамії не було уже держави остільки могутньої, щоб могла спинити напади номадів. Лишався ще Вавилон, але він лежав далеко на південь на р.Евфраті, і мав за собою порівняно невелику територію. Але в той час, як Скити були прості грабівники, і не мали жадного смислу до творення держави, знайшлися інші номади, які довго уже жили по сусідству з Асірією та з культурними старими державами Закавказзя, які научилися цінити культуру, витворену осілими хліборобськими народами Мезопотамії та Малої Азії, і на ці народи припала культурна місія охороняти старий Схід від диких номадів. Це були два народи - Меди (або Мідяни) й Перси, які уже декілька століть жили на високому плято, що прилягало з півдня до Каспійського моря, та абсорбували потроху й мезопотамську кров і здобутки техніки, особливо військової. Ця область власне і звалася Іраном, а Перси і Меди - були властиві іранці, а не Скити, як дехто привик думати. Вони були чисті індогермани і звали себе аріями, а землю їхню через це звали Аріяною. Ця"Аріяна" потім змінилася в "Іран". В VI віці серед них усталилася панівна династій Ахеменідів, а першим царем з цієї династії був відомий Кір, що завоював і Вавилон і Палестину і який помер в 560 р. перед Р.Хр. Одним з найцікавіших історичних постатей того часу був перський цар Дарій Гістасп, творець великої світової монархії, праобраза теперішніх світових европейських імперій. Дарій стояв під дуже сильним впливом науки великого творця перської релігії Зороастра або Заратустри, який жив незадовго перед Дарієм. Релігія й філософія Заратустри були придворною релігією і філософією перської династії Ахеменидів. В цій релігії за головного бога вважався бог світла, сонця й тепла - Агура-Мазда, який перебував в безперестанній боротьбі з тьмою й злом - Аримоном. За наукою Заратустри всякий, хто вірує в Агура-Мазду, то значить в світлий огонь, мусить теж безперестанно боротися з невірними, породженням темного вогню й зла. Боротьба мусить йти рішучо до кінця.

Як сам Дарій на себе, так і Перси дивилися на Дарія, як на обранця Агура-Мазди, як на носія світлого вогню. Ясно яку ця віра давала Дарію енергію й яку силу для боротьби з тим, що на його думку було носієм темного вогню. Хто проти Дарія, той одночасно і проти Агура-Мазди, а значить всякий правовірний мусить необхідно знищими його. Ця релігія в очах народа оточувала Дарія ореолом божественности, а одночасно змушувала й його самого до невтомної діяльности, до боротьби проти когось і чогось, що є зло. Вона незвичайно розвивала волю і активність. Але разом з тим вона давала й певні засади щодо організації й порядку, певну й міцну відразу від хаосу й непорядку, як породження темного й деструктивного Ариманового духа.

Як в багатьох релігіях, і тут можна відшукати певні економічні підстави, на яких базувалася релігійна наука.

Вчитувчися у священні книги персів - Авести - легко можна побачити, що одною з головних цілей заростової науки було дати нові організаційні форми життя, навернути номадів на осіле хліборобство, або принаймні зробити їх нешкідливими для хліборобів, які уже з правіку сиділи на своїй землі.

Перси, як і всі Арійці, з правіку були чисті номади. Але коли вони при Ахеменідах завоювали величезні простори з хліборобським населенням старих держав передньої Азії, їхній економічний інтерес став тісно зв'язаний з господарським розквітом мирного хліборобства на підбитих землях. Нова релігія якраз і дбає про прищіплення номадам пошани до цього невластивого їм заняття. В Авестійських книжках, що звуться "Гатами", читаємо: "Залиште дотеперішнє скотарство, а переходьте на єдине тільки плекання рогатої худоби. Не породи худоби, тільки осілости добивайтеся". Тут кінним номадам протиставляться працюючі на волах хлібороби і осілі селяни, вони, так мовити, беруться під охорону Агура-Мазди. Одвічним інстинктом номадів до грабунку й нищення протиставиться наказ релігії, який один має силу звязувати ці інстинкти, поставити номадів до мирної творчої праці й організації зовнішньо і внутрішньо міцної держави. Цілий рід Дарія належав до чистокровних Персів-номадів. Але будучи вірним учнем і послідовником Заратустри, Дарій з усією силою номадської невдержної волі вхопився за переведення в життя усього того, чого вимагала нова Заратустрова релігія й разом з тим нова теорія держави. Завдяки своїм високим особистим якостям, зокрема незломній енергії й відвазі він зорганізував державу на нових принципах, майже на модерний европейський лад. Після того почав усмиряти різних ворогів, особливо номадів, які могли загрожувати спокій і розвиток його на нових засадах організованої держави.

На сході, на пограниччу з Туркестаном від відчув дуже сильну небезпеку з боку Саків, які непокоїли східні границі; він їх відгоняв декілька разів, але не міг переслідувати їх за Аральське море. Знавчи, що звідтіль степами можна пройти на Чорноморря, де панували номади.-Скити, він рішив піти війною на Скитів і перемігши їх зорганізувати там бойову силу мирних хліборобів та тим як зломити силу номадів, так і звузити область їхніх кочовиськ. Крім того він мав на увазі тим допомогти колоніям своїх союзників, іонійських тиранів.

Для походу на Скитів Дарій вибрав 512 рік, якраз столітні роковини зруйнування Скитами Ніневії (що сталося в 612 р. перед Р.Хр.) очевидно, щоб морально держати дух війська на певній висоті й щоб мотивувати похід проти Скитів помстою в сторічні роковини. Як побачимо далі з слів Агатірських князів, саме цей аргумент походу був відомий і цим останнім.

Дарій повів своє військо через Малу Азію, перевів його по понтонному мосту, наведеному біля нинішнього Царгороду через пролив, який Греки звали Боспором Трацким, і довів до Дунаю. Тут знову по його дорученню Іонійці зробили через ріку понтонний міст. Перевівши через міст своє військо, Дарій велів Іонійцям зберегати цей міст 60 днів, і коли він за 60 днів не вернеться, то вважати, що він загинув, розібрати міст, і вертати додому. З того виходить ясно, як далеко хотів іти Дарій: очевидно максимум 30 днів дороги туди і 30 назад. Через те, що Геродот кладе денний перехід на 35 километрів, то максимальна віддаль обрахованого Дарієм шляху могла бути 1050 км. від гирла Дунаю в напрямку на північний схід. З дальшого оповідання Геродота виходить, що ціллю Дарія було місто Гелон, згадане нами уже раніше. Гелон лежав справді від гирла Дунаю трошки менше як 1000 кілометрів. Очевидно Дарій знав, що Гелон є столиця найдалі на північний схід висуненого хліборобського народа, знав, що він дуже великий і добре укріплений і мабуть хотів зробити з нього кінцеву базу свого походу для повного вичищення українських степів від Скитів.

Коли Скити почули, що Дарій перейшов через Боспор Трацький, то зараз же запросили на нараду князів усіх сусідніх народів: власне Агатирсів, Таврів, Неврів, Гелонів, Будинів, Андрофагів, Меланкленів і Савроматів. (Геродот IУ-102.). На Нараді Скити висвітлили ситуацію і просили: "Ні в який спосіб не відділяйтеся від нас і не давайте нам загинути, але одностайно зус-

тріньмо ворога всі разом"(Геродот IУ.118). Зібрані князі стали радитися між собою, і гадки їхні поділилися. Князі Гелонів, Будинів і Савроматів одноголосно обіцяли помогти Скитам (мабуть тому, що Гелони і Будини були територіяльно дуже загрожені з боку Скитів), навпаки, князі Агатирсів, Неврів, Андрофагів, Меланхленів і Таврів дали таку відповідь: "коли б ви, Скити, перші не обідили Персів і не почали з ними війни, то теперішнє ваше прохання й теперішні ваші промови ми признали б справедливими. Але ви без нас втрутилися в країну Персів і панували над ними цілий час, поки на те була Божа воля; а тепер вони, по натхненню того самого божества, хотять відміряти вам тою самою мірою. Щож до нас, то ні тоді ми не обідили цього народу, ні тепер не станемо перші ображати його. От коли б перський король увійшов би і в нашу землю й перший обідив нас, то ми теж не залишилися б у спокою. А так, покищо, ми будемо дивитися й сидіти спокійно на своїх місцях. Нам здається, що Перси прийшли не проти нас, а проти тих, що їх зобідили". (Геродот IУ.119)

Почувши таку відповідь, Скити рішили зовсім не вступати у відкритий бій з Персами, а тільки відступати, поділившися на 3 частини, і по дорозі нищити рослинність, щоб вона не служила за харч перській худобі. Скити відступали перед Дарієм так, що їх розділяла просторінь одного денного переходу, тобто більш-менш 35 км.;вони боялися вступати у відкритий бій, бо дарієва арійська кінnота не була гірше від Скитської, а може ще й ліпша. А піхота Дарія була тверда. Скити ж зовсім не мали піхоти. Окрім того, дикі скитські коні дуже боялися верблюдів, а у Дарія були спеціяльні частини на верблюдах; побачивши їх, коні скитські повертали назад і утікали; так само скитські коні боялися ослячого крику. Завдяки цьому військо Дарія йшло собі спокійно, як на маневрах. Ріки не служили ніколи перешкодою ніякому війську, тим більше, що влітку вони у нас в степах дуже мілкять. На Дніпрі були добрі переволоки, які можна було дуже легко перейти, і всі ці переволоки були добре відомі Іонійцям, які служили провідниками у війську Дарія. Перси йшли за тим з трьох скитських військ, яке прямувало до Дону. Дійшовши до Дону,ця частина Скитів повернула на північ до м.Гелону, а військо Дарія за ним. Так Дарій дійшов до м.Гелона, але знайшов його зруйнованим і порожнім, а цілу країну навколо спустошеною. Напевне друге скитське військо, використавши, що військо Гелонів було при Скитах разом з третім військом, взяло безоружний Гелон, пограбувало,мешканців пополонило, а Гелон зруйнувало й спалило, як рівно й інші менші містечка Гелонів, що були по Ворсклу й по Донцю. Те саме це скитське військо зробило і з Неврами, геть чисто винищивши їхню країну.

Геродот пише: "Агатирси бачили, як утікали від Скитів їхні сусіди і яку руйнацію вони витерпіли від них, а тому Агатирси вислали на зустріч Скитам післанця з вимогою не переступати їхніх границь, бо інакше Скитам прийдеться з ними вступити в бій. Одночасно з цим Агатирси післали своє військо на границю, щоб відбити напасників; Меланхлени, Андрофаги й Неври при втручанню персів - разом із Скитами - не звернулися до зброї, забули про погрози,і, охоплені жахом, утікали далі на північ в пустиню. Але Скити під страхом погрози не входили уже в землю Агатирсів, а з Невриди повели Персів за собою в свої володіння назад."(Геродот IУ-135.) З Геродотового оповідання виходить, що Дарій був у поході не 60 днів, а значно більше, і всеж таки Іонійці не залишили дунайського моста і не вернулися додому, а дочекалися таки Дарія й його війська, перевели через міст і Дарій спокійно вернувся додому.

Геродот старався в своїй історії у всякий спосіб принизити успіх дарієвого походу й побільшити його неуспіх в очах читачів та піднести дійсні й вигадані гідноти Скитів. Це з одного боку, тому, що Греки якраз перед тим, як Геродот писав історію, воювали з Персами і розбили військо Дарієвого сина Ксеркса, а з другого боку був під впливом розповсюджених тоді у

Греків ріжних примітивно-комуністичних теорій, що ідеалізували номадів, їхню псевдо-незалежність і всякі інші фантастичні і проблематичні якості.

Безперечно, що Скити були дуже сильно розгромлені Дарієм, і навіть стратили свої старі династії, бо Геродот, який дуже докладно перераховує членів скитської династії до походу Дарія, потім не подає ні одного імени скитських панівників. З другого боку, на другий рік після походу Дарія, тобто в р. 511 перед Р.Хр. Іонійці, використавши слабість Скитів, розбудовують і укріпляють колонію Пантикапей при Боспорі Кімерійськім, на місці якої тепер стоїть місто Керч, при Керченським проливі.

Вернувшися додому, Дарій велів висікти на скелі біля м.Бегістуна в Персії новий додаток, а власне секцію 74 написів, в якім оповідається про його похід на заморських Саків, його перемогу над ними й взяття в полон їхнього князя Скунки. На жаль цей напис дуже вивітрився, і багато подробиць тепер не можна на ньому прочитати. Після походу Дарія в нашій Понтиді - так деякі старі автори звали область над Чорним морем - сталося певне перерозподілення сил. Теперішня Полтавщина й Харьківщина, що були перед тим заняті гіперборейськими племенами Гелонів та Неврів, були тепер стрчені для хліборобства, і в цих областях паслися скитські отари. Агатирси, зберігши свою самостійність, і на далі жили на Київщині, на Поділлю і в Карпатах аж по Семигород. Їхнє імя, і не тільки імя, але і звичаї, знає добре ще Аристотель (в IУ віці перед Р.Хр.), бо згадує, що вони ще й тоді не знали письма, а що свої народні закони виспівували в піснях (Aristoteles. Problemata, 13, 28). Вони мабуть зберегли свою індивідуальність ще і до II віку перед Р.Хр. Неври, зруйновані Скитами, утекли поза територію Агатирсів на північ, мабуть десь на теперішню Волинь. Будини подалися десь далі на північ. Скити залишилися в Херсонських і катеринославських степах та в областях, опущених Гелонами. Гелони були так знищені, що від них і згадок не лишилося. Коли б вони були не послухали Скитів, і стали за своїми валами збройно проти Скитів, як Агатирси, то напевне удержалися б і на далі.

Після походу Дарія нема ніяких вказівок на те, щоб Скити заснували в Понтиді якусь державу, як це твердять деякі чисто кабінетні вчені. Ми навіть їхніх князів, які були у них після походу Дарія, не знаємо, а в державах східнього іранського типу держава без князя або короля немислима. Та для заснування держави у Скитів і не було ні економічних ні психологічних підстав. Скити не Монголи, які прийшли до слова 2000 літ пізніше від Скитів і які визнавали магометанську релігію, що мала свою ідею організовати номадські держави в комбінації з хліборобськими народами, та й то тяжко говорити про державу з татарської орди, бо у Монголів власне не було великих міст з осілим населенням. Ми бачили, що для заснування Перської держави треба було спочатку витворитись відповідній філософії й релігії, треба було цілого ряду королів, організаторів, щоб планомірно перевести в життя організацію держави. Перси та Меди, крім того, біля пів тисячі літ сиділи по сусідству з великими мезопотамськими державами, бачили їхню організацію і силу, їхні вигоди. Можновладці перські добре знали устрій Ассирії й Вавилону, знали вавилонську грамоту; теж саме-перська еліта. А щож говорити про Скитів, які окрім самих себе і своїх звичаїв нікого і нічого не хотіли знати, бо коли їхні князі Скила й Анахарзис хотіли зблизитися з Греками, то їхні брати постріляли їх за зраду звичаям. Але і Анахарзис і Скила були не чисті Скити, їхні матері були родом княгині істрійські, тобто трацькі з над Дунаю, і вони виховали своїх синів у приязні до Греків, і в своїх звичаях та обрядах релігійних. Чи такі Скити могли думати про державу, а тим більше про створення держави в сучасному розумінні, якої вони не знали? Щодо етнічного і антропологічного складу Скитів, то вони у вляли з себе велику мішанину. Великий іонійський природознавець Псевдо-Гіппократ, який жив зараз після Геродота і був у другій по-

ловині Ув. пер. Р.Хр. на берегах Чорного моря та сам бачив Скитів, описує їх як Монголів, вірніше - він описує їх так, що цілком ясно, що це були Монголи, а не індогермани. Тоді ніхто ще з Греків не міг бачити Монголів у Середній Азії і тому опис його, як очевидця, можна вважати за об'єктивний і правдоподібний. Отже скитські орди в дійсності складалися з алтайських племен з домішкою невеликого числа племен сакських. З такого різнородного етнічного матеріялу, до того ще з дуже низьким ступнем культурного розвитку, не мислимо було зорганізувати якесь державне ядро, яке б, опанувавши хліборобів, створило справжню державу. Для цього ні у правителів ні у того населення, що мало скласти правлячу верству, не було вистачальної інтеліґентности. На це якраз ті вчені, що вбачають у Скитах добродіїв і культуртреґерів північного Чорномор'я, чомусь не звертають уваги. Монгольсько-скитські племена ніколи теж не стали хліборобськими; добровільно вони не могли ними стати, не могли проміняти без жадних причин свобідного життя номада, на залежне від всіляких випадків як - коли так можна висловитися - політичного так і природного порядку життя хліборобів, якому вони до того не були й обучені, а якому вчитися треба дуже довго.

Справжніми культуртреґерами і творцями держави в Чорномор'ю були не Скити, а іонійські Греки, про що мова буде трохи далі.

Хліборобська лівобережна Наддніпрянщина не скоро віджила після руїни, яку вона потерпіла під час походу Дарія, а її хліборобське населення не скоро спустилося з півночи знову на південь по ріках Сулі, Пслу і Верскли. Навпаки, правобережна Наддніпрянщина, і навіть північний край Херсонщини, де було більше лісів, утрималися, і відбили Скитів під проводом своїх хліборобів - Агатирсів. Це найліпше доказується розкопами археолога Хвойка в городищах Мотронівському, Пастирському і Хмільнянському на правім березі Дніпра, в Київщині, де культурні рештки показують цвітучий стан населення і в У віці та без перерви далі аж до часів великого князівства Київського.

Але безперечно, що й Скити були дуже понищені Дарієм, бо після того часу ми уже не чуємо імен скитських князів, і Геродот, який подає нам повний список скитських князів перед походом Дарія, після того походу згадує тільки якогось князя Аріанта, ніби скитського, але якось без жадного звязку з попередніми скитськими династіями. Що скити стратили свою силу і уже ніколи не досягли попереднього свого стану, доводиться ще й тим фактом, що якраз в році 511, тобто на другий рік після - ніби зовсім невдалого, за Геродотом - походу Дарія, на західнім березі т.зв. Керченської протоки, де тепер лежить м.Керч, тоді наново розбудувалася грецька іонійська колонія Пантикапея, яка окружила себе міцними стінами й валами і дуже хутко так розбагатіла, що змогла зорганізувати цілу державу, велику й могутню, та стала новим центром культури, не тільки для чорноморського північного побережжа, але випускала свої культурні проміні далеко на північ, на схід аж у Сибір і навіть на захід на Закарпаття, в Семигород та в теперішню Угорщину. Якби Скити мали силу, вони б не дали їй так зміцніти й розростися. Грецький історик Амміян Марцелін, що жив у ІУ віці після Р.Хр., зве Пантикапею матірр'ю іонійських мілетських колоній, бо вона об'єднала в союз ті мілетські колонії, які були побудовані на берегах Крима, Озівського моря і на східнім березі Чорного моря. Але мало того, вона об'єднала не тільки ці греко-мілетські колонії, але ще й тубільні хліборобські народи, які жили в Криму, жили по берегах Озівського моря і р.Доку, і ті народи, що жили по берегах рікі Гіпаніса, тобто теперішньої р.Кубані. Об'єднала навколо себе ці племена Пантикапея не самою силою, не самою зброєю, а здебільшого тільки вигодами торгівлі, тим, що купувала від них хліб, пашню. Цей союз став зватися Боспорським союзом, бо Боспором (Киммерійським) реки звали той пролив, чи протоку з Озівського в Чорне море, що тепер зветься Керченською.

Таким чином поступово до складу боспорської держави, або Боспора увійшли з тих колоній, що лежали в Криму, сама Пантикапея, потім Теодосія, Німфея, Діоскурія, Кіммеріон (тепер Онук), Кітея, Акра, Тиритака, Діа, Мірмікія (тепер Новий Карантин) і Партенія; - з тих, що на кавказькім березі, увійшли до союзу: Фанагорія, що стояла напроти Пантикапея по другім боці пролива, на Таманськім півострові, пізніше вона стала зватися Таматарха, а за часів київських князів - Тмутаракань, тепер там станиця Сінна; потім Кіпа, Патреон, Корокондама (тепер Тамань), Гермонасса, Ахілеон, Апатуріон і Горгіппа (тепер Анапа), яка служила портом для народа Сіндів; нарешті з тубільних хліборобських народів, що увійшли в союз з Боспором, особливо великі й важні були Меоти, що сиділи навколо Меотійського, тобто Озівського моря, і дали йому назву по своєму імени (Меотіда) та Сінди, що сиділи на Кубані, й Дандарії. Окрім них, пізніше були в подібних стосунках з Боспором ще такі народи Кубані: Аорси, Геніохи, Дзиги, Досхи, Фатеї, Керкети (Черкеси), Махлії, Псесси, Сіраки і Торети.

Імен початкових князів Боспора ми не знаємо; на початку правили в Пантикапеї, по грецькому звичаю, виборні архонти. З архонтів відомий перший Архенакт від 480 р. перед Р.Хр. Першу династію заклав Спарток I у 438/7 році. Він для Пантикапеї так і лишився архонтом, але для перечислених тубільних народів він титулувався уже базилевсом, тобто царем. Далі я подаю цілу табличку імен цих можновладців, бо це дуже важно для датування.

	Роки перед Р.Хр.		Роки по Р.Хр.
Археонакт	480 рік		
Спарток I	438/7 - 433/2	Полемон II	38/9- 41/2
Сатир I	433/2 - 389/8	Мітридат III	39 - 49
Левкон I (Горгіппій і Комосарія)	389/8 - 349/8	Котис I	45/6- 62/3
Спарток II	349/8 - 344/3		
Перисад I	344/3 - 310/9	Тиберій-Юлій-Рескупорид I	68/9 - 91/2
Сатир II	310/09 - 309/8	Савромат I	93/4 - 123/4
Евмел I	309/8 - 304/3	Котис II	123/4 - 132/3
Спарток III	304/3 - 284/3	Тиберій-Юлій Рометалк	131/2- 153/4
Перисад II	284/3 - 252/1	Евпатор Тиберій Юлій II	154/5- 170/1.
Евбоїт	282 ?	Савромат II	174/5- 210/1.
Спарток IV	після 252 р. ?	Тиберій-Юлій Рескупорид II	210/1- 228/9.
Левкон II	біля 240 р. ?	Савромат III	229/30-232/3.
Левкон III	біля 200 р.	Котис III	228 ? -234.?
Евдіон I	біля 170 р.	Рескупорид III	233/4- 234/5.
Перисад III	118/7 - 115/4	Тиберій-Юлій-Інінтимей	234/5- 239/40.
Мітридат Евпатор	110 - 63.	Рескупорид IV	239/40-275/6.
Махарес син Мітридата	79 - 65.	Фарсанес	253/4-254/263.
Фарнак	64/3 - 47/6.	Рескупорид V	249/50 - ?
Мітридат II	47/6 - ?		
Динаміса	?	Тиберій Юлій Тейран	275/6 - 279/80.
Серибоніус	?	Поторсес	278/9 - 308/9.
Полемон I	14/3 - 2/1	Савромат IV	
Пітодориса	2 - ?	Савромат V	
Аспург	8 перед Хр.-38 по Р.Хр.	Рамасад	308/9 - 322/3
Савромат ?		Рескупорид VI	311/2-334/5-342/3
Рескупорид I	17 - 38 по Хр.	Асандр	перед 360 роком

Приведена тут хронологія установлена Латишовим і Міннсом на основі даних грецького історика Діодора Сіцилійського (I вік перед Р.Хр.) та інших грецьких авторів, і доповнена на основі студій боспорських монет та ріжних написів на намогильних плитах, викопаних в містах Боспора Киммерійського. (Треба памятати, що у Боспорців рік починався весною і тому у переводі на наше числення років ставимо в датах подвійні числа напр., 438/437 або коротше 438/7).

Слід згадати, що в житті Боспорської держави велику й активну участь брали теж Траки, бо трацькі племена теж блукали по наших степах аж до Кубані. А через те, що вони уже жили тут біля тисячі літ і мали також нахил до міського життя, то ми бачимо Траків і в ролі архонтів-князів Пантикапейських та ріжних високих достойників і урядовців.

Боспорська держава мала свою монету. З монет старшого періоду досі відомі монети Спартока, Левкона, Перісада, Гігіенона і Ацесса. Ці монати мають біля імен титули "архонтів", а коли на них трапляється титул базилевс, то це тоді, коли вони мають показати відношення до тубільних племен. Монет старших від Спартока IУ, або Перісада II ми не знаємо. Спарток вибивав тільки срібні монети, Левкон тільки мідні, Ацес тільки золоті, Гігіенон - мідні, срібні й золоті. Перісад вибивав електрові й золоті статери, та срібні тетрадрахми.

З того всього видно, що першою справжньою державою на українській землі був Боспор а не Скити. До нас дійшли імена усіх його 51 архонтів-базилевсів-князів за добу 840 літ. Боспор вів жвавий торговельний обмін сировиною й готовими продуктами з північним материком сухим шляхом, і з заморськими країнами на своїх кораблях. Боспорські князі били свою власну монету мідну, срібну і золоту, залищили по собі й писані памятники, й величезні будови з каміня в приморських містах і високу культуру - хоч і еклектичну (збірну), але власну - в той час як Скити ніколи не били своєї монети, ніде не лишили жадного сліду письма чи грамоти, і назавжди лишилися степовою номадською ордою, грабіжниками й розбійниками. Тож говорити про скитську державу зовсім не доводиться.

Старша іонійська колонія Ольвія, як і Тирас, що лежав при Дністрі, також уявляли з себе не тільки колонії, але й самостійні маленькі держави, відповідно грецькому розумінню держави - міста. Вони також обєднували навколо себе територію, заселену тубільцями-хліборобами, тільки ці території не були такі значні, як при Пантикапеї, окрім того і самі міста і їх території були виставлені на дуже велику небезпеку від номадів. І справді Ольвію, як і Тирас, за час їх існування вороги багато разів брали й руйнували. Грецькі колонії, майже кожна, била свою монету, оздоблену відповідними емблемами.

Греки були справжні культуртрегери й організатори життя на побережжу Чорного моря, бо вони були купцями-торговцями, а торгівля організує життя на вищий маштаб, постачаючи нові предмети, а з предметами і нові ідеї, і нові стремління.

В колонії прибували, як завжди це буває, ріжноплеменні і ріжномовні авантюристи, хитрі, спритні отчайдухи, але прибували і всякі нещасні, вигнані з дому лихою долею. Особливо багато таких утікачів мусіло прибувати в ці колонії з Закавказзя, з Малої Азії і з самого Кавказу, бо там уже, починаючи з УІІ віку, ішла руйнація, то кімери, то Скити, то Меди й Перси руйнували сотні цвітучих міст, обертаючи мешканців у рабів. Хто був спритніший, дужчий, чи талановитіший, утікали, куди могли, і багато діставалося морем до іонійських колоній. Кожен з них приносив з собою якесь знання, уміння, особливо мистецьке й технічне, які мусіли дуже цінитися в таких далеких від тодішніх осередків культури містах.

Ця ріжноплеменність особливо видно на речах, що знаходяться в ріжних могилах. Тут ми бачимо і чисто грецькі речі, привезені прямо з Греції, ба-

чимо й такі речі еклектичного характеру, на яких відбивається потуга очевидно місцевого майстра, тобто того, що працював в колонії, його прагнення догодити і смакові і ріжним іншим вимогам, звязаним з формою одежи, з специфічними умовами життя, з релігійними потребами або забобонами і т.под. При чім видно, що кожен такий автор приніс уже готовий вироблений смак і стиль мистецький, але застосував його до форми місцевих предметів, місцевої зброї, оздоб, амулетів і т. ін. І тут велику помилку роблять деякі вчені, звучи це мистецтво скитським, або для Скитів робленим. Скити грали тут другорядну ролю. Навпаки, ці речі робилися для хліборобських князьків і маґнатів, що, як я оповідав вище, вже давно тут повстали з ріжних завойовників - Траків і Кімерів, і які в обмін на хліб вимагали гарних речей. І ми бачимо справді, що ідеї, вложені в образки понтійського мистецтва, ніяк не відповідають скитським релігійним ідеям, а, навпаки, стоять в гармонії з релігією хліборобів, з їх культом великої богині Деметри - Кібели - Купали, з їхніми емблемами, амулетами і т.ін. Дуже велику ролю в творенню цього мистецтва грали кавказці й закавказці; це так ясно видно на цих речах. Я на конґресі в Брюселі предложив дати цьому мистецтву імя не скитського, а понтійського, бо така назва є географічна, а не племенна і більше відповідає дійсному стану речей.

Дуже хутко в Понтиді витворився свій особливий культурний круг, який приймав і перетворяв вищі досягнення південної грецької культури і надавав їм форму, що була зрозуміліша для північних відсталих аборіґенів, наших Гіпербореїв та інших хліборобів. Проте речі цього культурного кругу - готові вироби, купували не тільки хлібороби, але й номади: Скити, Сармати й ін. І всі номади, які проходили по наших степах, попадали в сферу впливу нашого понтійського культурного кругу, купували чи грабували тут вироби цього часу та й розносили їх по тих кутках, куди самі попадали, але при всім тім помітно, що роля номадів у розносі тих речей була значно менша, ніж звичайно їй приписують, бо деякі речі знаходять тепер і в таких далеких місцях, куди нога номада ніколи не могла доступити. Культурний вплив понтійського круга відчули на собі не тільки східні азіяти: Скити, Сармати, Алани, і потім Авари, що приходили одні за другими, але теж північні індоґермани - Ґоти, про яких мова буде далі. Одним з проявів понтійського мистецтва було вживання звірячих орнаментів, які грали ролю амулетів і були тісно звязані з передньоазійським культом Великої Матери. Цю особливість Ростовцов та інші вчені звуть звірячим стилем і приписують витвір його тут виключно Скитам. І перше і друге зовсім не слушне. Це не є прояв мистецького стилю, ці звірі - вони є характеристикою релігійних уяв, що були властиві не номадам Скитам, а хліборобам.

Запитання до лекції четвертої.

1. Що спонукало Дарія Ґістаспа йти походом на Скитів?
2. Як поставилися до цього походу ріжні хліборобські племена, що жили в Україні?
3. Яка держава повстала на українських землях після походу Дарія та яке вона мала значення для населення цілої України?
4. Чим характеризується понтійська культура?

Л е к ц і я п'я т а.

Сармати.-Ґали на Україні.-Херсонес Таврійський.-Ґоти на Україні.-Ґоти в Криму.-Гуни.-Авари і Болгари.-Анти.-Хозари.-Словяни.-Прасловянська колиска і субстратна теорія.-

В IУ віці, по словах Діодора Сицілійського, Сармати пересунулися за Дону до Дніпра, розбили і страшенно винищили Скитів, рештки яких потім залишилися почасти в Криму, де ще довго блукали, а почасти в Добруджі, де остаточно були знищені при Филипі II македонському його воєводою.

Сармати, що змінили Скитів, не були дуже культурніші від них, але вони були чистішими, ніж Скити, представниками іранської раси (не мали монгольських домішок) і, завдяки стосункам з прикубанським населенням і Боспорською державою, підлягли благодійним впливам осілої культури настільки щоб зрозуміти свої власні вигоди від добрих стосунків з Боспорською державою. Вони не тільки не виступали проти неї вороже, але часто помагали їй проти скитських наскоків. Усі славнозвісні могили на на наших степах, відомі під назвою скитських, в дійсності належали, коли не трацьким князям, то Сарматам, напр. Чартамлицька могила, Солоха, Лугова могила і т.п. Але історичні джерела дають нам про Сарматів дуже мало відомостей. Відомо, що Сармати були тяжче озброєні, ніж Скити, носили спенсери з нашитих на сорочку бляшок, а часом з кінських копит, порізаних на тонкі скибки. Мечі їх були довші за скитські і призначені для рубання.

Після Р.Хр. Сармати були витиснені з українських степів своїми ж родичами Аланами. В числі пізніших князів боспорських, як видно з наведеної вище листи, трапляються деякі з іменем Савромат. Але саме імя Савромат ще не означає, що цей князь був Сармат-номад, який завоював собі престол в Пантикапеї. Це міг бути якийсь пан мішаного роду, якого предки колись оселилися в Пантикапеї, і який добився собі високого звання.

В III віці перед Р.Хр. В західній частині України появилися Ґали або Кельти. Ґали - це індогерманське племя, яке дуже розрослося в західній Европі, так що в IУ віці перед Р.Хр. завоювало було на якийсь час навіть Італію. Вони прийшли разом з Скірами і Бастарнами, і брали участь в руйнуванні Ольвійських стін, як це видно з декрету на честь Протогена, ольвійського горожанина, що своїм коштом відбудував зруйновані частини стін, бо горожани не мали засобів зробити це на міський кошт.

На нашій території Ґали залишили дуже небагато слідів, очевидно їх було небагато й вони, попавши на шлях між номади, були скоро ними затерті. Скільки небудь помітної участи в формації української нації вони взяти не могли.

З речей ґальських (ля-тенської культури) можна згадати: меч ґальський і рештки щита в могилі біля с. Великої Тернави, Новоушицького повіту на Поділлю, і декілька т.зв. фібул (шпильок) лятенського типу в різних селах на Україні. Фібули могли попасти і торговельним шляхом з Закарпаття.

Після Р.Хр. між Волгою і Доном зявилися нові номади Сакського мовного пня, Алани, які були по крові й по мові найближчі до Сарматів. Хоч вони пізніше були, як і Сармати, витиснені іншими номадськими племенами уже алтайського походження (Гунами), та всеж таки маленькі рештки їх залишилися на північнім Кавказі, змішавшись з кавказькими тубільцями, і відомі під назвою Осетів.

Крайня східня частина Таврійського півострова була під владою Пантикапеї, але південна гориста частина належала Таврам і грецькій доріїській к

лонії Херсонесові. Очевидно, що Таври і греки прийшли до певного співжиття, бо в Херсонесі був побудований храм Богині-Діви, яка була богинею Таврів. Пізніше на монетах Херсонеса бувала вибита постать Богині Діви, очевидно як богині-протекторки Херсонесу, а значить, головної богині цього міста. Херсонес перебував у вигідніших умовинах, ніж Ольвія, бо був прикритий від степів високими горами, в яких жили Таври. Скити кочували в степовій північно західній частині таврійського півострова.

Населення Криму не могло увійти в склад формаційних елементів Українського народу безпосередньо, але воно мало велике значіння посереднє, особливо колонії грецькі, бо в кримських грецьких колоніях завжди зберегалися рештки інтенсивної міської культури, яка підтримувалася зв'язками з метрополією як в часи клясичні й римські, так і в добу Візантійської імперії. У Крим прийшло християнство і освіта до Ґотів, а потім в Амастрідську (Таманську) Русь і в Київ.

В добу І ст. перед Р.Хр. і в І ст. по Р.Хр. в Україні відбувалися нові пересування номадів, а Босфорська держава попала під владу Малоазійського (Понтійського) короля Мітридата, а потім під владу Римлян. Але ці зміни не вносили чогось істотно нового. Тільки в ІІ ст. по Р.Хр. вступив на Україну новий північний елемент Ґоти, з приходом яких ситуація України значно змінилася.

Ґоти прийшли на Україну з півночи через Волинь правдоподібно з нижньої Вісли, де, як відомо, біля 166 року по Р.Хр. сиділо ґотське плем'я Ґутони. Історик УІ віку Іорданіс оповідає на основі традицій, що Ґоти за часів їхнього короля Філімера вимандрували з своєї країни на південь в країну Ойум (Oium), по якій протікала велика ріка. Здається, що цією ріков й був Дніпро. Проф.Грушевський вважав, що"Ойум" була Волинь. У всякім разі як історично, так і археологічно цілком ясно доведено, що Ґоти займали Україну літ з півтораста. Східні Ґоти (або Остроґоти, Остґоти) займали Україну на схід від Дністра і Крим, а Західні Ґоти (Візіґоти, або Вестґоти) спустилися вздовж Дністра до Чорного моря і до римської провінції Дакії.

Східні Ґоти разом з Герулами зруйнували Ольвію, Тирас та інші міста в 251 році по Р.Хр., а пізніше завоювали і Боспорську державу. Вони завойовували головним чином міста й нищили місцеві князівські роди та, почасти, правлячі верстви, щоб самім стати на їхнє місце. Так, напр., відомо, що їхній король Вінітар забив Антського князя Боза й його синів. Остґоти зорганізували велику державу, особливо за панування свого довголітнього короля Германаріка, в якій одначе самі Ґоти представляли тільки тоненьку панівну верству над масами хліборобських і нехліборобських племен. Треба сказати, що Ґоти, подібно до своїх пізніших родичів Вікінґів - Варягів - Русів, не принесли на Вкраїну якоїнебудь вищої культури.

Ґоти належали до бродячих, напів номадських, напів ловецьких індоґерманських племен, культура яких була нижче хліборобської. Лише на Вкраїні, ставши тут панівною верствою і завоювавши грецькі колонії та Боспорську державу, вони причастилися провінціяльної грецької культури й увійшли в сферу нашого Понтійського культурного круга. За цієї доби чорноморські та наддніпрянські майстрі почали виробляти для них дорогі оздоби (фібули,браслети й ін.) з срібла та золота, та викладати їх дорогим камінням. Робили вони за традиціями своєї звірячої орнаментики, яка уподобалася Ґотам, і так повстав, завдяки Ґотам, новий розцвіт мистецтва на Україні та в Чорномор'ю, який не зовсім слушно звуть ґотським мистецтвом, ґотським стилем і ін. Ґоти викликали його розцвіт, але не були його авторами. Пізніше Ґоти рознесли цей стиль мистецтва по Европі, де він набрав льокальних відмін. Друга сторона культури, яка підняла Ґотів, це - християнська віра, яку прийняли Східні Ґоти в Криму (де у них був потім і свій єпіскоп Уніла), та Західні Ґоти за Дунаєм, (де у них був єпіскоп Ульфіла, що переклав на ґотську мову Святе Письмо). Разом з християнством прийшла до Ґотів і освіта - грамота.

Дуже можливо, що тоді були винайдені й готські літери "руни", але всі нині відомі руни відносяться до пізнішого часу.

З ґотської казки, званої Гервараґа (Hervararsage), ми знаємо, що у них було місто Данапарстадир (Danaparstadir). З цієї назви видно, що він лежав на Дніпрі, а значить на Дніпрі були скупчені значніші сили Ґотів по містах. От оці то Ґоти мали вплив на формацію українського народу. Здається, що під їхнім впливом у нас почав ширитися індоґерманський шлюб (де закладає родину муж, купувчи собі жінку) та індоґерманська родина з головенством батька. Це факт дуже важний.

Мабуть Ґотам таки завдячає і поява самої назви "князь", з її ґерманським змістом. Кінець панування Ґотів на Дніпрі поклали Гуни в 375 році. Ґоти не могли вдержатися перед натиском Гунів, бо їх було в дійсності дуже мало, а з другого боку, проти них могли повстати й завойовані ними хлібороби і племена, культурна фізіономія яких не досить ясна, як напр.якісь Росомони, а також Анти. Ґоти дуже швидко відступили по Дунаю в Закарпаття і на Балкани, частина оселилася на р. Моравії і т.п. Вони понесли з собою й речі т.зв. ґотського стилю, що тепер служать свідками їхнього тодішнього руху й розселення. Ці речі дали почин ріжним льокальним мистецьким стилям, з чого розвинувся в західній Европі т.зв. Меровінґський стиль(або Меровейський стиль). Але не всі Ґоти утекли перед Гунами. Кримські Ґоти так і залишилися в Криму, особливо в гористій його частині, і вони тут трималися аж до XIУ віку. Кримських Ґотів знав і автор "слова о полку Ігоревім". Дуже можливо,що й витворення початків праукраїнської грамотности не обійшлось без участи кримських Ґотів,можливо,що тут, в зв'язку з Тмутараканським або Амастридським Русю,підготовлено було те,що помогло потім так легко князю Володимирові насадити у Київі християнську віру й грамотність. Кримські Ґоти залишили по собі дуже великі могильники з УІ віку біля Суук-Су.

В 375 році на українську територію натиснув новий нарід - Гуни, які розбили Аланів, що жили біля Озівського моря, масу їх вирізали, а решту прилучили до себе і з побільшеними силами напали на Східніх Ґотів.

Гуни нарід чисто алтайський, якого китайці за часів династії Ган (від р. 163 р перед Р.Хр. до 196 р. після Р.Хр.) звали Гіунг-ну, або Хун-ну, що значить"низькі раби". Вони відріжнялися значно більшою дикістю і жорстокістю, ніж Сармати й Алани. В 375 році вони знищили королівство Ґотів, і король ґотський Германаріх з відчаю кинувся на свій меч. Гуни не почували довго в наших степах і подалися потім за Карпати в Панонію.

Ми знаємо, що в 453 р. помер їхній король Аттила, і тоді Гуни стратили всяке значіння та поступово розпорошилися й рощинилися в інших степових кочових народах, почасти в Угорщині почасти в Україні. Вони не лишили по собі на Україні слідів, принаймні археологія не може зв'язати з ними відкритої досі на Україні жадної культури. Може десь якісь степові могили їм і належать, але не відомо точних характеристик Гунів, щоб їх можна було знайти в могилах.

Гуни почали собою новий рух східніх алтайських орд, які, то як Тюркі, то як Монголи не переставали пустошити українське степове пасмо аж до XУIII віку. Але як всякі інші номади, так і ці не могли увійти в склад українського народу, не могли вплинути на зміну крови його, бо вони ніколи не ставали хліборобами на нашій території. Ці номади, правда, поривали й відводили з собою українських жінок, але цим вони розводили свою кров домішкою української, а не навпаки.

Безпосередньо за гунською ордою виступає Болгарська. Вона стала відома уже в У віці, а саме в кінці його. Ця орда належала до Тюркської культури. Вона мала дві галузі. Одна, північна сиділа на Волзі, недалеко м. Казані, про неї оповідають нам пізніші арабські письменники. Друга була відома в околицях Озівського моря. Вірменський географ УІІ віку оповідає, що Болгари з Озівсько-Кавказьких земель посунулися на захід за Дунай. З

того часу болгарські орди ввесь час непокоять Візантійську імперію. Біля 670 року одна болгарська орда, що жила в так званому Углі (між Дністром і Дунаєм) під командою Аспаруха перекочувала за Дунай і завоювала сім словянських племен та заснувала державу, відому пізніше під назвою болгарської. Тут знову номади Болгари стали панівною верствою, а хлібороби слов'яни підвладною, або субстратною верствою, а в результаті панівна верства геть рощинилася в підвладній.

За болгарською ордою слідувала Аварська (Обри нашого літопису) теж тюркського походження, найближчі родичі Гунів. У перше вони вимагають від Візантії дарунків у 558 р. Авари воювали з Словянами й Антами. В 568 р. Авари опанували цілу середньо-дунайську рівнину і з цієї области почали робити наскоки та страшні спустошення як у візантійських, так і в словянських землях. Наш літопис оповідає нам про страшні знущання, які терпіло від них племя Дулібів (тільки не знати, чи то були чеські Дуліби чи наші волинські.).

Як Болгари, так і Авари не лишили археологічних слідів на Вкраїні.

Іорданіс згадує про Антів, оповідаючи, що ґотський король Вінітар скоро після 376 року розбив антського князя Боза, убив його самого, усіх його синів і 70 старшин. Візантійський історик Прокопій пише, що Анти сягали від Озівського моря до Дністра і навіть до нижнього Дунаю. Візантієць Маврикій пише теж, що Анти досягали нижнього Дунаю. Анти разом з Словянами робили спільні напади на Балкани за візантійських імператорів Юстина I, Юстиніана й Юстина II. Коли прийшли з Азії нові номади Авари, то вони дуже понищили Антів. Між іншим Авари забили посла антського Мезаміра, сина Ударідзового. Цікаво, що це імя антське кінчається на "мір", а імена з таким закінченням трапляються і у Ґотів і в пізніших українських іменах(Володимир).

Після 679 року, коли Аспарух з болгарською ордою завоював територію нинішньої Болгарії і таким чином відрізав Візантію від Антів, грецькі джерела зовсім перестають говорити про Антів.

Таким чином ми бачимо, що імя Антів держиться в історичній літературі приблизно 300 літ, і відноситься до тих просторів, які лежать на північ від наших степів та в яких мусіли триматися наші хліборобські племена. Очевидно під Антами треба розуміти українські хліборобські племена, які в представленню грецьких письменників обєднувалися під одним імям Антів, як колись під одним імям Скитів або Сарматів. Але Анти не творили ще жадної державної організації, як це слушно підкреслює і Грушевський. Наступання Антів на південь показує, що наші хліборобські племена дуже розширялись на південь і колонізували степи, як тільки в степах ставало хоч на коротку добу можливе хліборобське життя, а тоді вони приходили до стиків з Візантійською імперією. Так було і пізніше. Прокопій говорить, що Словяни і Анти говорили однаковою мовою. Грушевський вважав, що Анти уявляли з себе тогочасну, тобто У-УІІ віку,Київську Русь.

Для нас важно те, що Анти говорили мовою словянською і жили в області між Дністром і Доном. А це показує, що в УІ і УІІ віках на Україні панувала мова словянська і ця словянська мова мусіла уже тоді бути одночасно й українською мовою, бо ці племена лишилися на місці і до наших днів, і їхня мова була мовою наших колядок, щедрівок, веснянок та інших обрядових пісень весільних, обжинкових, купальських і т.под., які дойшли до нас майже в незміненому вигляді від тих часів.

У УІІІ віці імя Антів зникає і на його місці появляється декілька нових назв племінних, які уже мають форму чисто українську і нам зрозумілі. Можна думати, що імя Антів покриває собою багато інших українських племен, які тоді існували, але не увійшли в грецькі джерела. Можливо, що це не було імя якогось племени, але родове прізвище князів якогось одного племени, що завдяки енергії цих князів стало відоме грекам. Треба мати на увазі, що

тільки Константин Порфірогенет аж у X віці перечисляє українські племена, і коли б він не написав своєї праці, то ми б в грецьких джерелах нічого не знайшли б про наші племена, окрім може тільки імени Русь, бо напр. Ганна Комнен звала нас ще й в XI віці Скитами.

Після відходу Волгарів з Кубані за Дунай, занаті попереду ними області між Волгов, Кавказом і Озівським морем були завойовані новов хвилев тюркських народів, відомих під назвов хозарської орди. Хозари стали повними владниками північного Кавказу, Кубані, Тмутаракані і значної частини Криму. На захід влада їхня простягалася до Дніпра. Їхня столиця Ітіль була десь недалеко гирла Волги, і сама Волга по хозарському звалася Ітіль. Тут біля Волги й Сиділа головна маса Хозар. Арабський подорожник ібн Хаукал (X віку) пише, що Хозари жили в хатах, плетених з ліщини або очерету й обмазаних глинов. Хозари помалу стали залишати номадське життя, і осівши біля Каспія й Волги, старалися не пускати з за Волги інших номадів. Через це в VII і VIII віках в степах наших стало порівняно спокійніше, і наше хліборобське населення почало з лісової смуги знову спускатися в степи та за ці два століття досягло знову моря й Дунав. Очевидно в звязку з цим утворилися нові хліборобські племена, напр. згадані нашим літописом Улічи і Тіверці, які займали область між Дунаєм, Дністром і Карпатами (Улічи) і при нижньому Дніпрі (Тіверці). Хозари скоро стали мирнов, культурнов, торговов державов, і приняли згодом жидівську віру. Рештки Хозарів збереглися в Криму і до наших днів під назвов Караїмів. Завдяки набігам Русів, хозарська держава була пізніше ослаблена і уже не могла здержати натиску нових номадських орд Мадярських (або Угорських) і Печеніжських, які зруйнували хозарську державу і знову почали винищувати українське населення в степах. Наш літопис, згадуючи про Улічів і Тіверців, говорить про ці українські племена в минулім часі "·сьдяху по Бугу и по Днѣпру (Дністру)", "присьдяху къ Дунаєви", бѣ бо множество ихъ"; "суть городи ихъ и до сего дни". З того виходить, що вони були, але їх уже нема. Ще існують їхні городи, бо вони укріплені валами й стінами, але сільського населення уже нема, власне того"множества". Новгородська редакція літопису оповідає про перехід Улічів з нижнього Дніпра (Дністра?) за Буг в першій половині X віку і указує, що цей перехід стався мабуть під тиском з боку Печенігів. Це показує нам, як відбувалася флюктуація хліборобського населення в степах, і відступання його в лісову смугу. Цей процес тягнувся довго, сотнями літ. Результатом цього поворотного руху був сильніший розвиток колонізації лісних і болотистих частин Північної України, як і Карпатів, і випорожнення степів від хліборобського українського населення.

Коли як ми бачили, в історичних джерелах появляються згадки про Словян і Антів, то це тільки були нові назви, які замінили старші, що чомусь вийшли з ужитку. Забулися назви "Агатирси","Неври", може тому, що панівні верстви змінилися і нові панівники звали себе Антами, або Словянами або їх так звали чужі народи. Наш літопис уже не згадує Антів, як би їх і зовсім не було, але натомість говорить про Дулібів, Полян, Деревлян, Улічів і т. п., а проходить ще пару сот літ, і від назви Деревлян, Полян, Сіверян і т. д. не лишається жадної памяти, бо вони замінилися загальнішов назвов Русь. І ця назва теж не вічна, бо у нас вона замінилася назвов Україна й Український, а Москва присвоїла значно пізніше, зовсім не слушно, собі назву Русь.

Але ми прекрасно знаємо, що за увесь час від IX віку і далі Деревляни нікуди не виходили з Північної Київщини і південної Волині, де їх містить літопис, і все сиділи на своїх місцях, як і Дуліби, Лутичі, Сіверяни, Поляни, Галичани.

Отже зникання імен осілих хліборобських племен ще не означає зникнення самого народу або перехід його на інше місце, він лишається на старім місці, міняючи тільки назви, але номади, ті, постійно кочуючи, лишають насижені місця, і тому зникнення номадської назви в якійнебудь місцевос-

ті напевне означає, що вони зовсім залишили це місце. Через це осілі народи, хоч і міняють свої імена і може навіть мову, то одначе все входять в склад формації народу на своїй території, в той час як номади, навпаки, не входять.

Римські письменники пізнішого періоду, а особливо візантійські, часто згадують нарід Словян, не визначаючи точніше його географічної ситуації. Часто теж згадується і нарід Венети, який вважається вченими теж за славян, і який містився біля Балтійського моря. Де, як і коли у перше з'явився словянський нарід, ми не знаємо. Різні вчені виставили різні гіпотези, які одначе не мають більшої вартости, як всякі інші гіпотези. Вияснення цього питання найбільше займалися славісти, тобто словянські філологи. Вони висунули гіпотезу, що спочатку словяни уявляли з себе одно невеличке плем'я, яке говорило ще примітивною славянською мовою, або прасловянською мовою, що була одною з одинадцяти галузей індоєвропейської мови. На основі теперішніх словянських мов і загальних законів розвитку індоєвропейських мов взагалі, славісти навіть реконструювали гіпотетичну прасловянську мову і постаралися навіть указати, де уперше географічно зародилася ця мова. Це місце зветься колискою прасловян. Усі філологі і лінґвісти цілком слушно підкреслили, що не треба змішувати мови з расою. Але усі висновкі і гіпотези словянських філологів завжди будуть папірові і лишаться гіпотезами, бо виведений теоретично філологами прасловянський язик не має за собою ні одного документа в землі, тому що прасловяни були неписьменні. А для розв'язання питання про те, де лежала колиска словян, нічого не поможе фіктивна граматика і язик прасловянський, бо тут справа йде про реальні й конкретні питання, в якім географічнім пункті сидів не теоретичний, а реальний нарід, який потрібував десь сидіти і сіяти хліб, щоб щось їсти, або десь кочувати, щоб потім швидко розростись і розійтись по широких просторах, які він займав пізніше. А тим часом філологічні теорії зовсім не рахувалися ні з фізичною географією і умовинами життя та можливістю розросту, ні з етнологічними даними, ні з дійсним і реальним соціяльним устроєм пізніше відомих словянських народів, з мов яких вони возстановили фіктивну прасловянську граматику, яка хоч теоретично й цілком справна, але в дійсності стоїть від реальних прасловянських мов ще дальше, як теперішні різні граматичні словянські мови від тих дійсних мов, якими балакають по селах неписьменні люди, напр. наші старі Бойки, Гуцули, Лемки і т.п. Різні філологічні теорії навіть таких видатних філологів, як Шахматов, містили початкову колиску прасловянського народу в найнеможливіші місця і при тім різні. Правдоподібніші гіпотези виставили археологи, але й вони не прийшли до однакових висновків. Напр. чеський археолог проф. Л. Нідерле містить колиску прасловянського народу в область між Карпатами і Дніпром, що антропогеографічно цілком можливо, але польські вчені проф. Кострзевский, Козловський і Чекановський, містять колиску цього прасловянського народу в Шлеску (польськім), і антропогеографічно це теж можливо і є правдоподібне не менше, ніж гіпотеза Нідерле.

Основна помилка взагалі всіх вищезгаданих гіпотез полягає в тім, що всі автори їх виходили з передпокладу, що існував собі у Европі один індоєвропейський нарід, який розрісся в числі і виділив з себе чисто індоєвропейські галузі числом II, що, розійшовшись, утворили різні діялекти: грецький, латинський, германський, словянський. А потім те саме зробили собі словяни.

Але ніхто з філологів XIX віку не приймав на думку, що нарід індоєвропейський сам по собі не був такий великий, щоб заняти самому усі простори Европи та Передньої Азії з Індією. Індоєвропейці уявляли з себе місцями досить чистих расово номадів, поки вони лишалися номадами. Але більшість індоєвропейців стала тільки легенькою правлячою верствою над зовсім іншими расами, і хоч надала цим завойованим расам свою мову, то всеж таки мова

змінилася до непізнання, а раса індоґерманська рощинилася зовсім у субстратній расі. Такі напр. випадки Персів, Індусів, Вірмен. Мова їхня граматично є індоґерманська, але хто найде між ними людей високого роста, худорлявих і русявих з синіми очима, якими по теорії мусіли бути колишні індоґермани.

Те саме сталося в згаданих теоріях і з Словянами. Установили, що словяни мовно були і суть індоґермани, тобто, що словянська мова є галузь індоґерманської, але не звертали увагу на те, що і тут це тільки панівна верства була індоґерманська, але субстратна була зовсім інша і при тім дуже численна. Але з цією субстратною верствою - або з субстратними верствами, бо вони не у всіх словян ті самі - теорії не хотіли рахуватися, не хотіли приймати на увагу ні їхню расу, ні їхню мову. І знову ж таки шукали такого місця, де б індоґермани - словяни жили ізольовано від інших народів, і в цій ізоляції препарували собі словянську мову, а потім розрослися і рознесли її по різних словянських краях. Та в дійсності зміна мови з початкової тільки й робиться під впливом чужих субстратних елементів, а не в ізоляції, а без них залишалася б в початковій формі майже незмінно.

Тільки уже в XX віці французький лінґвіст Меййе став на іншу точку погляду та, взявши на увагу те, що індоґермани були тільки панівною верствою, висловив думку, що з єдиної індоґерманської мови повстали різні індоґерманські мови або, як він каже, повстали індоевропейські діялекти під впливом різних завойованих народів.

Послідовники покійного Меййе виробили тепер нову теорію, так звану "субстраттеорію". Один з авторів її, берлінський професор Юліус Покорни так представляє цю нову теорію. "При накладанню одної на другу мов, з яких ні одна не має писаної літератури, мова побідників (панівної раси) переважає в богатстві слів і ще більше у флексії та словотворі, навпаки в тривкості звуків, у мелодії слів і речень, у внутрішній формі мови, як і в числовій або духовній вищості, може мати більше чи менше значіння вплив мови завойованих народів (субстрату)". Завойовані народи і є субстрат. Це значить, що мова індоґерманів переважає в багатсьві слів і у флексіх та у словотворі, отже вона заховує свої істотні ознаки, але міняє звуки та мелодію слів і речень під впливом субстрату. Різний субстрат викликає різні зміни в звуках, тобто у вимові слів і дає інші внутрішні форми мові.

Ю. Покорни, відносно формації словянських мов, приймає, що прасловяни жили десь на Волині, а знавчи московську мову і помічаючи в ній дуже ясно впливи урало-фінського субстрату, вважає, що і взагалі прасловянська мова повстала під впливом фінського субстрату. Тим часом, як вище було показано, ні на Волині, ні на Поділлю або в іншій частині України не було субстрату фінського-ловецького, але був субстрат хліборобський передньо-азійський. Те, що Покорни помітив у московській мові, цілком правдиве, але тільки це є явище не старе, не прасловянське, а дуже пізнє, що сталося уже після витворення української мови, коли Московщина приняла від України християнство й грамотність і її фінський субстрат змінив тодішню літературну українську мову на московську. Філологі пр. Фесмер і Міккола давно уже довели, що в прасловянській мові фінського субстрату не було.

В звязку з субстратною теорією виникає питання такого роду: припустім, що ми в різних віддалених пунктах землі маємо мішані народи, у яких і панівна верства є та сама індоевропейська і субстратна верства теж та сама неіндоевропейська, напр. передньоазійська, - які тоді мови витворяться у всіх цих мішаних народів? Чи такі що будуть відноситися до одної групи чи ні? А це й є якраз питанням прасловянської мови, бо і на Балканах, і в Польсько-Чеській Шлеску і на Україні, як ми уже знаємо, обидві верстви і панівна і субстратна від Неолітичної доби були ті самі. Чи не могли творитися прасловянські мови у всіх цих трьох областях і групах одночасно, але окремо. Якщо це було так, то прасловяни перед Різдвом Хр. зовсім не уявля-

ли з себе якогось одного племени, що жило одноцільною масою і з одніею спільною всім їм мовою в якимсь глухім кутку припятських болот і не розростались потім раптово до незвичайних розмірів (у природі такого чуда не буває), а навпаки вони в такім випадку могли перебувати в стані формації на всіх тих територіях, де й тепер живуть словяни, окрім тільки територій верхнього Дніпра та Московщини, бо там тоді жили фіни. Скрізь у вище згаданих місцевостях, окрім Московщини й Білорусі, могли формуватися окремі прасловянські племена, які говорили прасловянськими мовами, тобто, мова яких відповідала прасловянському ступневі розвитку мови, але уявляли з себе близькі до себе льокальні діялекти, які могли асимілюватися та інтеґруватися у більші спільноти. Мова цих льокальних утворів могла бути досить близька до тої теоретичної, фіктивної мови, яку фільольоґі звуть праславянською, може так само близькі, як теперішні живі сільські словянські мови до своїх літературних. Але де не було субстратного хліборобського народу паскової неолітичної або мальованої кераміки, там не могло бути і жадного прасловянського племени.

Через те, що на нашій теориторії, обидві складові частини нашого народу-і панівний індоґерманський (трацький) і субстратний - трипільсько-ґіперборейський жили увесь час від Неолітичної доби до днесь і зберегли фізично свою кров і тіло до сьогодняшнього дня, то на нашій території прасловяни і праукраїнці - це є те саме поняття, і мова прасловянська буде тотожня з праукраїнською.

ЗАПИТАННЯ ДО ЛЕКЦІЇ П'ЯТОЇ.

1) Дайте характеристику Сарматів, Ґотів та Гунів і укажіть, яку грав кожен з цих народів роль в Україні.

2) Чи мали який вплив на розвиток культурного й політичного життя в Україні Ґали ?

3) Хто були Болгари, звідки й куди вони прийшли через Україну ?

4) Хто були Слов'яни ?

Лекція шоста.

Русь і Київ.-Українські племена.-Русь-Варяги.-Московський нарід.-Літописні боги князів. Аґрикультура України та Московщини.-Синоптична таблиця.-Спорідненість українського народу з ріжними словянськими народами.

В IX віці по Р.Хр. вперше появляється в історичних джерелах звістки про якийсь нарід Русь, і про якесь місто, чи навіть державу Куяву (або Київ).

Так напр. в Лаврентьєвському списку нашого літопису стоїть.

1) Въ лѣто 6360 (року 852) індикта 15 день, наченшу Михаилу (імператор візантійський) царствовати, нача ся прозивати Руская земля. О семь бо убѣдихомъ яко при семь цари приходиша Русь на Царьгородь, якоже пишется в лѣтописаньи Гречѣстѣмъ ". (Лавр. лѣт 17).

2) Въ лѣто 6367 (859 р.). Имаху дань Варязи изь заморѣя на Чюди, и на Словѣнехъ на Мери и на Всѣхъ (и на) Кривичьхъ (Лѣт. Лавр.18).

3) ..... Идоше за море къ Варягомь, къ Руси; сице бо тіи звахуся Варя-

зи Русь, яко се друзии зовуться Свие, друзии же Урмане, Аньгляне, друзіи Гьте, тако и си ..... И изобрашася 3 братья съ роды своими, пояша по собѣ всю Русь и придоша: старѣйшій Рюрикъ (сѣде Новѣгородѣ) а другий Синеусь на Бѣльозерѣ а третий Изборстѣ Труворъ: (И) отъ тѣхъ (Варягъ) прозвася Русская земля ..... (лѣтоп. Лаврент.18.).

Про Русь і про Словян дають нам матеріял теж грецькі джерела X віку напр. писання Константина Порфіногенета. Оповідаючи, прим., як треба їхати по Дніпру, він перераховує дніпровські пороги, при чім дає назви порогів словянські (тобто українські) і назви руські (тобто варяжські). Словянські назви зрозумілі з нашої мови, а руські назви незрозумілі з нашої мови, але зрозумілі з шведської мови (а Варягі - Русь і були Шведи). З того виходить, що рускі назви, то значить шведські назви (тобто варяжські).

Окрім грецьких писаних джерел про Русь, існують ще арабські, бо багато арабських купців і дипломатів їздило через Персію та Каспійське море до Хозарів, а потім по Волзі вгору до Болгарів, які жили на південь від теперішньої Казані. Ці джерела роблять ріжницю між Київською державою (Куявою) і Русью. Напр. 1) "Переважна харч їх (Хазарів) є риж і риба, решта ж того, що у них існує,привозиться з Руса, Булгара и Куяби (Київа)"! (Словник ібн Якута, титул Хозари). 2) Що торкається поганців, які живуть в країні хозарського кагана, то деякі племена суть Словяни і Руси" (Аль-Масуді з першої половини X віку). З того виходить, що чужинці ще на початку X віку розріжняли Славян і Русів, очевидно тому, що між ними була дійсна ріжниця,і це відповідає. як ми бачили й нашим літописам.

Пізніше слово Русь набуло державного значіння, бо з цього племени Русів і походили наші князі, які панували у Київі. Слово руський мабуть стало означати підданий руського князя, і через це перенеслося поступово на всі племена, які стали підданими руських князів. Цей процес відбувався довго, не зразу, бо і літопис наш розріжняє між Руссю і Полянами. Так напр. наш літопис про Полян каже: "Поляни, яже нынѣ зовомая Русь" (Лавр лѣт. 25 під рок.898). З того видно, що племя Полян тільки недавно для літописця перемінило свою назву на Русь Поступово назва Русь стала державною і поширилася на всі племена, у яких князями були Варяги-Руси, але мова племен лишилася українська. Шахматов приписував літописцю, чи редактору літописної збірки, або " повѣсти временныхъ лѣть", якусь незвичайну тенденційність, щодо вживання слова "Русь", а в дійсності він сам власне вносить цю тенденційність, бо хоче натягнути слово "Русь" на свій копил, і зробити його племінним, однозначним з терміном "Поляни", в той час як ориґінальна назва племени не буває подвійна. Для редактора "повістей" це слово було уже терміном державним, а не племінним, як видно з таких його слів: "Це бо токмо словѣнескъ языкъ въ Руси: Поляни, Деревляни, Ноугородьцы, Полочани, Дреговичи, Сѣверъ, Бужане... Вельыняни". З цеї фрази видко, що в Русі міг бути і був або були ще й не"словенські язики", а напр. фінськи й інші. А з того виходить, що Русь - це назва цілої складної держави,тільки центр правління або випромінювання культурного лежав у полянськім місті Київі. Київ був центральною столицею Полян і одночасно центром і столицею Руси. Тому і поляни пізніше стали зватися Русью.

Щодо мови,то літопись дає теж цікаві вказівки. "Се бо токмо словѣнескъ языкъ въ Руси: Поляне, Деревляне, Ноугородьцы, Полочане, Дреговичи, Сѣверъ, Бужане..... Вельыняне"..... А словенськый языкъ и рускый одно єсть". (Лаврент. лѣт. під р.898). Цікаво, що літопис не згадує в числі "словенська языка" ні Кривичів, ні Радимічів ні Вятичів. З цих племен українську територію займали: Поляне, Деревляни, Сѣверъ, Бужане і Вельыняне. На теперішній білоруській території жили Дреговичи, а Наугородьци і Полочане далі на півночі у Полоцку і в Новгороді Великім. Мова тогочасних наших племен збереглася в наших найстарших веснянках і колядках.

Улічів і Тіверців літопис не згадує тому, що в році 898 ці племена

не були уже при Дунаю, бо уже мабуть були розгромлені Печенігами, які в IX віці заняли наші степи. Улічі і Тіверці мабуть утекли на північ до Волинян, Деревлян та інших племен, і стратили свою племенну назву. Але пять наших племен так таки і лишилися на своїх старих місцях. Вони були рештками тих ще старих неолітичних хліборобів, яким ліси дозволили удержати свою територію проти номадів степових, і вони удержалися на своїх місцях і в історичні часи з своєю мовою чисто українською, з своїми традиціями, які збереглися і до цього часу, і зо всіми іншими своїми прадавніми властивостями та особливостями, які так відріжняють український нарід від північно-східніх сусідів, з своєю вірою, веснянками, колядками, казками і звичаями.

І так ми бачимо, що з цими племенами: Полянами, Деревлянами, Сіверянами, Бужанами і Волинянами Україна вступила в історичний період свого життя, засвідчений своїми власними історичними документами, а то літописами, і в своїй власній історичній столиці Київі, час заснування якого відступає ще в життя передісторичне. Ми бачимо, що десь в IX або в X віці Україна починає приймати обєднану назву "Русь", завдяки своїм князям, але окремі племена ще зберегають свою назву, так як і тепер, напр., в Карпатах наші племена зберегли за собою старші назви: Гуцулів, Бойків і Лемків. Ми знаємо теж, що з XII віці починає вживатися і нове імя для нашої території, а власне імя Україна, яке поступово почало витісняти старшу назву Русь.

Таким чином ми прийшли до конечної фази формації нашого народу, до його історичного періоду. Український нарід сформувався уже в цей так званий Київський період, зорганізувавшися в державу Київську, прийнявши християнську релігію, яка скрізь помагала державній організації на зразок старих імперій Римської і Византійської. Тоді принята була своя грамота, заведені школи і т. ін.

Наукові розсліди останнього часу спиняються над тим, що Русь і була назвою арягів. Сама остання зводка цього питання, зроблена Мошиним +) приводить його до такого висновку:

1) "Заперечувати норманське походження Руси не можна. Докази цього посуляту такі: тверда старовинна традиція про варяжське походження основоположників руської держави; той безперечний лінґвістичний факт, що Фіни ще й тепер зовуть словян їхнім старовинним імям Венедів (venaja, vene, venea), а шведів Русью (Ruotsi). Прямі свідоцтва старовинних джерел, що називали Русів Норманами (Вертинські аннали, Іван Діякон, Ліутпранд, Сімеон Логофет, який звав Русів Франками, під котрими розумів взагалі Германів). Лінґвістична аналіза персональних та місцевих імен, згаданих в джерелах X віку як руських, в протилежність до словянських назв, переконує в скандинавському походженнв цих "руських імен" (пороги у Константина Порфирогенета та імена послів при руско-візантійських договорах). Свідоцтва сучасників, які відріжняють Русів від Словян і описують руські звичаї так, що вони відріжняються від словянських, а нагадують скандинавські. Археологічні рештки, які доводять факт існування норманської колонізації в східній Европі.

2) Заснування руської держави Рюриком в Новгороді треба вважати за один з епізодів у широкім процесі норманської колонізації на сході.

3) Вплив скандинавської культури на словян не був великий.

4) Походження терміна "Русь" і "Варяг" ще не можна вважати за остаточно вияснене".

Европейські історикі теж стоять на такім погляді.

Тим часом треба відповісти на деякі питання, які виставляються як нашими противниками, які відмовляють нам в праві на існування, так і деякими українськими вченими. Противники кажуть: в київський період, себто від IX до XIII віку, на Україні не було жадних Українців, а тільки Руси, які займають тепер цілу Московщину, і що спочатку була якась праруська мова, якою

+) Мошин, Slavia. t.X. ст.535-536.

говорило якесь праруське плем'я, що потім розгалузилося на 3 ріжні галузі - Малоруську, Білоруську, Великоруську та, що тільки після татарського завоювання Київа в XIII віці сюди в київську землю прийшли Малороси з Галичини і почали говорити тут своєю мовою. З другого ж боку деякі українські вчені, за московським істориком Иловайським, піддержують його тезу: "Русь, що заснувала руську державу, була не тільки плем'я тубільне, але і словянське; а Варяги були чужоземці-нормани". На це можу дати тільки таку відповідь. Наша літопись ніде не згадує жадного місцевого племени з назвою Русь і каже, що Поляни тільки тепер стали зватися Русью, а що імя Русь є імя Варягів. Грецькі джерела, як і арабські, в IX і X віках, ще розріжняють як назви "Русь" і "Словяни", і ті поняття, які означають ці назви. Наш вчений академік Ст. Смаль-Стоцький ясно і категорично довів, що ніякої праруської мови, як це твердив Шахматов, не було, і що на нашій території прасловянська мова прямо переходить в староукраїнську мову.

Деякі вчені твердять, що плем'я Русь було українське плем'я, що київські князі суть князі цього племени та носять чисто українські імена, і що київські князі ні в якім разі не були Варягами. Але імена ніколи нічого не доказували, бо їх можна так само добре міняти, як і мову. Коли б князі київські вийшли з якогонебудь українського племени, то, вони поки не прийняли християнства, возвеличили б українських племенних богів, власне богів того племени, до якого самі належали. Але в дійсності ми не бачимо нічого подібного. Знаменитий мовознавець академік Корш так висловлюється про богів князя Володимира, імена яких суть: Перунъ, Хърсъ, Стрибог, Симарьгль, Волосъ і Мокошь (Лавр. літоп. під роком 980) і ще Сварог і Дажбогъ. "Про словянське походження імени Перун - каже Корш - не може бути й мови, імя Волосъ не пояснено і до цього часу задовільно. Стрибогъ, що відповідає грецькому Еолові, не знаходить собі пояснення з словянських мов. Хърсъ, Симарьгль і Мокошь теж не пояснюються з словянських мов. Дажбог має іранський корінь даг=палити, палахкотіти, словянам чужий, а слово бог теж позичене у Іранців. Корш указує на те, що Сварог був ще старіший бог, ніж Дажбог і що фактично вони у володимирових часах уже почали забуватися. З того виходить, що усі ці боги не суть українські, не належали українським племенам, а це означає, що і князі, які цих богів підняли на висоту княжівського культа, не поклонялися племенним українським богам і на початку своєї династії були чужі для українського тогочасного народу.

Проти ні на яких документах не основаного- твердження, ніби населення Київщини і цілого Київського Князівства Великого перед початком історичної ери перебралося до Московщини, свідчать наступні твердження-засновані на археологічних документах, зритих в землі-самих московських вчених археологів. Проф. Спицынь, найбільший знавець російської археології пише: "В X віці Ростовська область (центральна Московщина) заселена була значними масами смоленських Кривичів, що займали не тільки Ростов (Ярославський) але теж Ярославль, Суздаль, Юрьев і Переяслав (Заліський), а в XI і XII віках цей край, окрім природного приросту населення, побільшується ще й асиміляцією тубільців (Фінів східних) і новим притоком тих самих Кривичів як смоленських, так і двинських, але ні Вятичі, ні Радимичі, ні Сіверяни не мали ніякого відношення до вищезгаданої области"; і далі: "могил X віку, які б можна було приписати південно-русским і середньо-русским (українським і білоруським) племенам у Володимирській області (центрально-московській) нема". (Спицынь. Владимирскіе курганы, ст. 171 і 168). Отже з того виходить, що Україна зовсім не брала участи в утворенню московських словян, а брали участь в тому Кривичі, яких літопис IX в. навіть не зачислює до "словянського язика" як це ми бачили вище. При чім ці Кривичі занялися в XI і XII віках асиміляцією тубільців Фінів. Спитаємо тепер, - скільки ж там було тих Фінів, що їх треба було асимілювати, тобто словянізувати. А літопис і оповідає нам, що там на Московщині були: "Чудь, Лівь, Водь, Ямь, (Чух-

на), Весь, Пермь, Меря, Мурома, Мордва, Мокша, Мещера, Череміси, Югра, Печора, Корель, Зиряне, Самоядь, Ерзя й інші, всього 18. Таким чином, коли ми візьмемо на увагу всю цю масу фіно-уральських народів ловецьких, які представляли тут субстратну масу, і помислимо, що панівною расою тут було головним чином племя Кривичів, з додатком нечислених племен новгородських Словінів, які здебільшого були купцями, та Полочан, то мусимо прийти до висновку, що ці племена дуже хутко розпустилися і зникли в фіно-уральському етнічному морі. Тільки завдяки тому, що ця субстратна маса фіно-уральська була дуже примітивна, а Кривичі і Словіни уже мали науку, граматоту та літературу писану та ще й християнську віру, що несла з собою й просвіту й організацію, тільки тому це маленьке число культуртрегерів могло навязати свою словянську мову фіно-уральському субстратові. Окрім віри й мови, Словіни й Кривичі принесли фіно-уральцям господарську північно західну культуру, а власне північно-західну систему хліборобської культури з сохою, як інструментом, з конем, як рушійною силою і з овіном для штучного сушення зерна. І ця обставина ліпше, ніж щось інше, показує ріжницю і взаємну собі чужість між українською культурою на волах з плугом або ралом, з стодолою або клунею, яка тісно звязана з Малою Азією, і між народом і культурою московською з її конем, сохою і овіном. Ціла термінологія сільсько-господарська у нас зовсім інша, ніж на Московщині, і в той самий час, як це не здається дивним, зовсім ідентична з чеською господарською термінологією. Так само ми не маємо жадних переходових діялектів між Україною і сусідньою Московщиною, тоді як на пограниччі з Білоруссю, Польщею і Словаччиною таки переходові діялекти маємо.

Що фінські племена зовсім не були винищені, як то хоче довести московський етнограф Зеленин, найліпше доводиться тим, що хоча на Московщині й була заведена словянська мова, то проте всі назви міст і сел, всі назви як великих, так найменших рік і річечок зберегли і до цього дня свої фінські назви, які зовсім незрозумілі для нас, але зрозумілі для фінів. Це прекрасно довели Середонин і особливо Фасмер (Vasmer). В той самий час у нас дуже мало незрозумілих для нас імен рік і міст, і ці незрозумілі назви пояснюються з трацької мови, або з татарської, що була зайшла на Україну з наїздниками у XIII і XVI віках.

Археологія показує нам, що, не дивлячись на номадські спустошення в наших степах, у нас усеж таки не переривалися зносини ні з східніми ні з західніми чорноморськими берегами.

Особливо близькі стосунки були між Київом і Болгарією. Християнське мистецтво прийшло до нас через болгарські руки так само, як і наука. Очевидно стара болгарська мова була дуже близька до київської - української мови. Племена Улічів і Тіверців були очевидно тими звенами, що зв,язували Україну з Болгарією. Проте, коли вони були знищені чи витиснені Печенігами з своїх осад на північнім березі Дунаю, зносини між Україною й Болгарією не перервалися й продовжувалися далі.

Тепер ми знаємо, з яких етнічних і антропологічних елементів (первнів) формувався український нарід, знаємо, з якими народами він має кровну спорідненість, а з якими ні, знаємо які особливості чи якості мали поодинокі раси, з яких склався український нарід та інші словянські народи. Щоб облегчити памяті працю і зробити все вище сказане більш наочним та зручним для перегляду, подаю нижче переглядну (синоптичну) таблицю, в якій у вигляді формул представлено расовий склад українського та інших словянських народів.

	Передньоазійська раса.	Середземноморська раса.	Індогерманська раса.	Балтійська раса.	Алтайська раса.	Уральська раса.	Інші дрібна раси.
Українці	Д $\frac{n}{б}$ +	М $\frac{n}{м}$ +	І $\frac{n}{б}$ +	...	------ +	----- +	N
Балканські словяни.	Д $\frac{n}{б}$ +	М $\frac{n}{б}$ +	І $\frac{n}{б}$ +		А $\frac{хр}{м}$		N
Чехи й Словаки.	Д $\frac{n}{б}$ +	---- +	І $\frac{n}{б}$ +		------ +	----- +	N + Z $\frac{n}{с}$
Поляки.	Д $\frac{n}{б}$ +	---- +	І $\frac{n}{б}$ +	В $\frac{n}{б}$			N
Білоруси	---- +	---- +	І $\frac{n}{б}$ +	В м		U $\frac{хр}{м}$	N
Москалі.	---- +	---- +	І $\frac{хр}{м}$ +	В м	А $\frac{хр}{б}$	U $\frac{n}{б}$	N

Написані тут літери означають: Д = передньоазійську або Динарську расу, М = середземноморську (Mediterranean) расу, І = Індогерманську расу, В = Балтицьку расу, А = Алтайську расу, U = фіно-уральську расу ловецьку, N =ріжні раси, ще не висвітлені, які могли увійти в незначних кількостях в склад кожного з народів, Z = спеціяльна раса у Чехословаків. Маленькі літери вгорі біля великих означають: n = неолітичну добу; br= бронзову добу; fe = залізну добу (ferreus); хр = християнська доба; малі літери внизу вправо від великих означають: б = багато; м = мало; с = середню кількість. Отже ці умовні знаки треба читати так:

Д $\frac{n}{б}$, напр., означає, що динарської раси у даного народу було багато починаючи з неолітичної доби.

І$\frac{хр}{м}$ означає, що індогерманської раси було мало і то тільки починаючи з християнської доби, а раніше її на території даного народу не було, або вона не увійшла в кров даного народа раніше цієї доби.

Ця табличка складена на основі як антропологічних вимірів скелетових, так і на основі даних кровяних аналіз, зроблених в останні часи. З перегляду цієї таблички виходить, що Українці та Балканські Словяни майже ідентичні по своєму расовому складу. До Балканських Словян, за довголітнього панування над ними Турків, примішалося трохи турецької крови (алтайської раси). Чехи й Словаки так само нам близькі, тільки у них є домішка особливої раси, означеної в нашій таблиці значком Z, яка одначе є досить близьков до динарської раси. Поляки знову ж таки мають два складники расові ті самі, що й у попередніх, але мають додаток балтійської раси. Білоруси не мають ні Д ні М раси, але мають в своїм північно-східнім кутку невелику домішку уральської раси та спільну з поляками балтійську расу. Москалі не мають ні Д ні М, мають небагато І, та й то вже аж з часів християнства і в малім числі. Але зате у них основною є раса U - уральська, і з XIII віку по Хр. велика домішка алтайської раси. В західній частині невелика домішка балтійської раси.

Українців, Балканських словян, Чехів, Словаків та Поляків обєднує присутність раси Д, тобто передньоазійської, або динарської раси, якої у Білорусів і Москалів зовсім нема. Це показує, що з прасловян вийшли тільки Балканські словяни, Українці та західні словяни тт. Чехи, Словаки й Поляки. Прасловяни безпосередньо перейшли тільки в ці народи, бо в їхньому складі є раса Д, яка була необхідна, як субстрат для утворення прасловянсь-

кої мови.

Білоруси та їхня мова були уже витвором пізнішим, не під безпосереднім впливом прасловян і праслов'янської мови, а під впливом уже українців і їхньої мови через плем'я Дреговичів, можливо теж, що під впливом деяких польських племен, як напр., під впливом Радимичів і Вятичів. Ступінь цих впливів трудно визначити. Білоруси таким чином були другим ступнем славянізації. Тут славянізувалося дуже велике і важне плем'я Кривичів, яке таким чином по мові з литовського стало білоруським.

Третім ступнем славянізації стала русифікація фіно-уральської Московщини. Ця русифікація уже сталася на очах літопису, тобто на очах історії. Формула показує, що на Московщині зовсім нема раси Д та дуже мало і, власне кажучи, тільки льокально на захід від Москви, раси І. Ця остання, разом ще з польськими Вятичами, раса, власне представлена Кривичами, які по словах Спицына та інших вчених славянізували, точніше русифікували центральні московські губернії та ще в додаток польські Вятичі. Північну ж Московщину русифікували Новгородські Словіни, які самі колись вийшли, мабуть, як торговці; з України на р. Волхов, бо якраз і розмістилися на торговельнім річнім шляху "з Варягів у Греки". Так твердять і згадані вище московські вчені. Ця словянізація фіно-уральської Московщини почалася приблизно десь в другій половині IX віку по Хр. Словянізація Білорусі закінчилася ще перед IX віком.

На схід від Москви русифікацію переводили уже самі русифіковані фіни чи Чудь, як їх зве наш літописець. Справа русифікації полегчувалася тим, що разом з християнством прийшла на Московщину від нас письменність та що старо-болгарська словянська мова була богослужебною й літературною мовою.

З наведеної вище таблички ясно видно також те, на що уже звертав увагу й філологічно доводив наш вчений академік С. Смаль-Стоцький, а то, - що ніякої праруської мови, в тім смислі, як її представляли Шахматов та інші московські вчені, не було, тобто не було такої праруської мови перед українською, з якої б потім вийшли окремо українська, окремо білоруська, окремо московська. Справа йшла якраз навпаки, - раніше на Україні витворилася українська мова, потім пізніше повстала білоруська, а потім московська. З цієї ж самої таблиці виходить і ще одна цікава річ. З огляду на те, що раси Д та І майже в тій самій пропорції і в той самий час появилися і на території Балканських Словян і на території України, і на території Чехів, Словаків та Поляків, при тому скрізь субстратною расою була раса Д, а панівною раса І, виходить, що скрізь на цих місцях могла самостійно творитися праслов'янська мова, як галузь індоґерманської. Усі ці землі в цьому відношенні цілком рівноправні, всі вони разом є колискою праслов'янської мови.

ЗАПИТАННЯ ДО ЛЕКЦІЇ ШОСТОЇ.

1) Які відомі українські племена, що жили в Україні перед самим початком історичної доби та де саме вони жили ?

2) Звідки походить Русь ?

3) Що є доказом того, що Русь не була українського походження ?

4) З яких рас склався український Нарід ?

5) Які з сучасних слов'янських народів по крові найближчі до нас, а які найдальші й чому ?

З М І С Т.

В с т у п.

П е р ш а л е к ц і я.

Життя землі, поділ на геологічні періоди або ери.-Перша поява людини.-Життя людини в четвертій ері.-Геологічний поділ четвертої ери на крижані або льодовцеві періоди.-Періоди примітивної камяної людської культури.-Старший Палеоліт.-Молодший Палеоліт.-Палеоліт України (культури: Мустьєрська,Ориняцька і молодша східньо-европейська Палеолітична).-Середньокамяна доба в Европі (Мезоліт).-Поділ Мезоліту на Епіпалеоліт і Протонеоліт.-Мезоліт і Україна.-Раси.-Палеолітичні раси(Неандертальська і Кроманьйонська).-Расові типи.-Черепні покажчики.-Неоліт.-Ріжниці економічного життя Палеоліту і Неоліту..-Поява нової раси(круглоголової) в Европі.-Скандінавські Кйокенмединги (черепашкові купи).-Культура мальованої кераміки в Европі або Дунайсько-Чорноморська культура.-Мегалітична культура.- ..... 2 - 9.

Л е к ц і я д р у г а.

Теорія культурних кругів.-Неоліт України.-Трипільська культура.-Інші неолітичні культури на Україні (голинська,кубанська- корчених охрованих скелетів, ямних похоронів, катакомбних, долменових похоронів).-Індогермани та їхня батьківщина.-Бронзова доба на Вкраїні.-Залізна доба в Европі..... 10 - 16

Л е к ц і я т р е т я.

Залізна доба на Вкраїні.-Гіпербореї.-Траки й інші номади на Україні.-Хліборобські племена України.-Агатирси.-Неври і Гелони.-Північно-українські племена.-Алазони і Каллліпіди.-Таври.-Хлібороби озівсько-кубанські (Меоти, Сінди і ін.).-Поява грецьких колоній на Україні.-Скити.-Звичаї. Скитів.-..... 17 - 23.

Л е к ц і я. ч е т в е р т а.

Перси.-Дарій.-Похід Дарія на Україну.-Нарада князів Понтиди.-Перипетії походу.-Понтида після походу Дарія.-Боспорська держава.-Боспорські династи.Ольвія.Тірас.- Понтійська культура.- 24 - 31

Л е к ц і я п'я т а.

Сармати.-Ґали на Україні.-Херсонес Таврійський.-Ґоти на Україні.-Ґоти в Криму.-Гуни.-Авари і Болгари.-Анти.-Хозари.-Словяни.-Прасловянська колиска і субстратна теорія.-..... 32 - 39.

Л е к ц і я ш о с т а.

Русь і Київ.-Українські племена.-Русь-Варяги.-Московський нарід.-Літописні боги князів.Агрикультура України та Московщини.-Синоптична таблиця.-Спорідненість українського народу з ріжними словянськими народами.- ..... 39 - 45